

ادبي بحثونه

ليکونکی

Ketabton.com

ڪل پاڇا «فت»

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښۍ غواړي چه د پښتو يو قيمتي ادبي اثر د خپرونې ډگر ته راوباسي.

دا کتاب «ادبي بحثونه» نومېږي او د پښتو د پياوړی او قوي ادیب ښاغلی گل پا چا الفت اثر دی. ښاغلی گل پا چا الفت د پښتو د ادب په آسمان کېږي د يو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هېچاته يې د ښودلو او ستايلو حاجت نشته. دی تقريباً له شپاړسو کالو راهيسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کېږي لگيادی کار کوي او تر اوسه يې ډېر منظوم او منثور آثار ليکلي دی چه ځينې چاپ شويدي او ځينې نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کېږي لغوي څېړنه، بله ډيوه، پښتو سندري د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادۍ پيغام يې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده يو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کېږي او هم ځانله چاپېږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړۍ کېږي يو بل غوره کتاب زياتېږي. او ښايي چه پښتانه يې له لوستلو څخه فايده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صديق الله رشتين د پښتو ټولنې لوی مدير)

د پښتو ټولنې
د ادبیاتو د څانګې له
خوا خپور شو

دې کتاب په ۱۳۲۴ کښې
د خوشحال خان جايزه
اخیستې ده

فهرست

مخ	عنوان
1.....	ادب.....
3.....	شعر.....
8.....	په ژوند کښې د شعر او ادب اغېزه.....
16.....	د ادب تاثیر په اسلامي فقه او ديني احکامو کښې.....
17.....	حقيقت او مجاز.....
17.....	صريح او کنايه.....
18.....	ظاهر، نص، مفسر، محکم.....
18.....	داستشنا بحث.....
19.....	لغوي تدقيق.....
20.....	د ادب بڼه او ګاڼه.....
21.....	فصاحت.....
21.....	بلاغت.....
22.....	عواطف.....
34.....	خيال.....
37.....	تمثيل.....
38.....	د دې بحث خلاصه.....
38.....	عاميانه بلاغت.....
40.....	د پښتو څو لنډۍ.....

بسم الله الرحمن الرحيم

ادب

د ادب د کلمې اصل:

اصل يې "هذب" دی د بې عيبه په معنی.

د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځينې ځانگړې او ځينې ښاخونه به يې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوساتو نه معنوياتو ته رانقل شوه او هغه چا ته هم وويل شوه چې عیبونه به يې ورک شوه يعنی مهذب به شو.

ا هل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمذهب کلمه ديوه کامل انسان لپاره د ونې له تهذيبه رانقل شويده، ځکه چې معنوي او عقلي اموره حسي اشياؤ څخه ماخوذ دي لکه د عقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقلا څخه ماخوذه ده.

نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې دېر مثالونه لري لکه: هذم، هدم، جدم، جذم د قطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربي کې متعارف دی لکه: اهل، آل، ماه، ماء او داسې نور....

نو هذب، هذب شو او هذب په ادب بدل شو.

ځينې وايي چې په يوناني ژبه کې اديب هغه چاته ويل کيده چې خبرې به يې خورې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هرکله چې عربي او يوناني لغتونه يوله بله گډشويدي دغه لغت هم له يوناني څخه اخستل شوی دی. ځينې نور وايي چې ادب له (دأب) څخه ماخوذ دی چې دعادت په معنی دی او د حال وښان په معنی هم ذکر شوی دی لکه: (کدأب ال فرعون) مگر دغه راز اشتقاق په عربي کې دېر نظاير نه لري.

د ادب د کلمې تاريخ:

ځينې وايي چې دا کلمه د جاهليت په زمانه او د اسلام په ابتدا کې نه وه ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کې راغلې ده او نه په قران کې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حديث (ادبني ربي فاحسن تاديبی) کې ذکر شوېده (دا حديث محدثينو په دغو الفاظو نه دي ضبط کړي) ځينې نور وايي چې دا کلمه د جاهليت په زمانه کې هم وه او دا چې دهغه وخت په اشعارو او قرآن کریم کې نشته ددې دليل نشي کيدای چې دا کلمه په هغه وخت کې هېڅ موجوده نه وه.

دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره د دليل راوړي چې کوم وخت چې دا کلمه په حديث او د اصحابو يا د تابعينو په اقوالو کې راغله او هېچا يې د معنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجالانه ده ويل شوې.

وايي چې دا کلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو کښې هم ډېره راغلې ده او د جاهليت په وخت کښې هم (اکثم) بن صيفی د بني تميمو مشهور خطيب ذکر کړيده.

د ادب تعريف:

لغوي معنی خو بې تهذيب دی او څه شی چې له چاسره يا له کوم شي سره لایق او مناسب وي هم ادب ورته ويل کېږي لکه: دمجلس آداب د معاشرت آداب او داسې نور.....

اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وينا او بيان کښې له خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه علوم بلل کېږي چې د وينا ښه والی او بدوالی، غلط او صحيح، خوږوالی او پيکه توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث کوي.

د ادب په تعريف کښې ويل شوي دي چې ادب د ښو الفاظو په وسيله دخپلو احساساتو او ادراکاتو يا د زړه دخبر و ښکاره کول او دا وریدو نکو په ذهن کښې بې کښنول دي، يعنې ادب يوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی بلکه له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کښې ملحوظ دی.

دا انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي چې هم په کښې ښه کلمات انتخاب شوی وي او هم دکلماتو د ښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي ادب ورته ويل کېږي او که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

د ادب تقسيم:

ادب د خپل جوهرې او ذاتي تقسيم په لحاظ دوه ډوله دی:

ادب محض، ادب مخلوط.

ادب محض هغه دی چې بې د بيان له لطف او خوږوالي څخه او بې د بدیع احساس له تحریکه بل مقصد اوبله غايه په کښې نه وي لکه ځينې عشقي غزلې چې درحمان بابا يا د حمید او خوشحال او نوروشاعرانو په دیوانو کښې گورو يا ځينې منثور اشعار چې د طبیعي مناظرو يا احساساتو او عواطفو تمثيل په کښې وي.

مخلوط ادب دېته وایي چې یو ادیب کوم تاریخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پیرایه کښې راوړي او ادبي رنگ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړۍ صورت کښې غايه ده.

دلومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحی کیفیتونه، حسن او جمال، د طبیعت ښکلي مظاهر او مناظر، نفسي اغیزې، قلبي تمایلات گڼل کېږي. مگر دوهم قسم ادب هرڅه په غیر کښې نيسي او کیدای شي چې سړی ساینس او تخنیکي يا رياضي مسایلو ته هم ادبي رنگ ورکړي او ادب په هرڅه کښې گډ کاندې.

شعر

څوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو او عواطفو کېنې تحریک پیدا کوي، ځینې نور وايي هر کلام چې دغه کار کولی شي وزن او قافیه ولري او که نه هغه شعر دی.

څوک بیا وايي چې نه هر څه چې په زړه اثر کوي او په انسان کېنې تعجب یا جوش او جذبه پیدا کوي هغه شعر دی، نو ددوی په نظر کېنې جهان ټول شعر دی چې سړی ټپې داسمان په ستورو او شفق کېنې، د ډکواو مستو سیندونو په څپو، د ګلونو او چمنونو په رنګ او طراوت کېنې دغرو په لوړو څوکو، د ابشارونو په مستی، د بلبلو په شور، د ښکلو په ښایسته سترګو او نازونو کېنې ګوري، نه یوازې دانه! دمهجورو او ارزومندو په اوسېلیو، د دردمنو په آه و فریاد، د مظلومانو په ژړا کېنې هم شعري کیفیت موجود دی.

له دغسې مختلفو تعریفونو څخه معلومېږي چې یو داسې کلام چې په زړه او احساس تاثیر کوي او په کلاسیکي تعبیر (بدیعي احساسات په شور راوړي) هغه خوارو ورو شعر دی، نوکه ځینې نور شیان هم شعري وي به، مګر هغه شعر چې خلق پرې یو شاعر ستایي هغه همدغه شی دی او په الفاظو کېنې ځای لري ددې شعر د عناصرو او اصلي اجزاو په باب کېنې ډېرې خبرې شويدي چا په شعر کېنې وزن ډېر مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډېر اعتنا کتلی دی، پخوا به خلکو دغه شعري صنایع چې ځینې لفظي او ځینې معنوي دي د شعر په ماهیت او حقیقت کېنې داخل ګڼل مګر اوسنۍ ټپې د شعر لباس او زیور بولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرینو او منقدينو دغو صنعتو ته په اصلي نظر کتل او د شعر قیمت ټپې په همدغه معیار سنجاو، ددوی په نظر کېنې به ښه شعر هماغه و، چې کوم معنوي صنعت به پکېنې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظیر، صنعت مشکله، صنعت مزاجه، صنعت ارضاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توريه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفریق، صنعت جمع او تفریق، جمع او تقسیم، جمع او تفریق و تقسیم، حسن تعلیل، استنباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....

یا به په کېنې له لفظي صنایعو کار اخستل شوی و لکه: تجنیس، قلب، اشتقاق، رد العجز علی الصدر، ذوالقافیتین، متلون او داسې نور.....

مګر اوس څوک په دغه راز جامو او کالونه غولېږي او د شعر ناوې پخپله ګوري، په دې کېنې څه شک نشته چې یو ښه لباس په هروخت کېنې هر چاته ضرور دی او ټپې لباسه شیان ښه نه ښکاره کېږي، مګر لباس په هروخت کېنې تغیر کوي او د زینت و زینت سامان وخت په وخت بل راز کېږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې یو وخت بڅی او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس ښه ګڼل کېږي، کله په کالو کېنې ډېر افراط کېږي او کله بیا هغه پازېښونه او د سرو نټکۍ له رواجه ولوېږي. شعر هم په دې وخت کېنې خپل لباس او زیور له پخوانه بل راز کړی دی او هغه ټول پخواني کالي نه اغوندي، که څوک ټپې په ډېر زور او تکلف ورواغوندي نو خلک ټپې نه خوښوي بلکه عیب ټپې ګڼي.

دغه اوسنۍ نظریه چې د شعر په باب کېنې پیدا شوې او شعر غیر له دغو ادبي صنایعو څخه یو بل معنوي شی بولي د پښتو په اشعارو کېنې ټپې له پخوا نه تطبیق وینو او زموږ ددې وخت ځینو ښاغلو ادیبانو چې د دغه صنعتو لپاره په ډېر تکلیف یو یو بیت چېرته په دیو انونو کېنې د مثال او نمونې په ډول پیدا کړي د هماغه صنعتونه دي چې په غیر قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کېنې پیدا شوي او څه ډېر زیات کوښښ وریسې نه دی شوی. یعنې پښتو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندري به ټپې ویلې نوکه به ځینې صنعتونه هم په کېنې راغله راتله به، مګر دوی اصلي شی نه ګاڼه او همدغه شی ته ټپې شعر نه ویلې بلکه د زیور او لباس په نظر ټپې ورته کتل.

ددې لپاره چې دا خبره په خوشبینۍ او محض تعبیراتو حمل نشي شعر به د ځینو پښتو شاعرانو په نظر کېنې وښیو، چې دوی شعر ته په کومه سترګه کتلي دي او د شعر ماهیت دوی ته څنګه جلوه کړې ده؟

شعر د خوشحال خان په نظر کېښي:

لکه غشي لره بويه تیرانداز
هسي شعر لره بويه سحر ساز
هميشه د زړه په لاس تلله د وزن
زیات و کم له وزن نه یو توری غماز
په تور آس د حقیقت ناوې سپره کا
په سپین مخ پلونۍ ولی دمجا ز
سل جلوې سل کرشمې سل مکیزونه
په نظر کېښي ېې ښکاره د سترگو ناز
د صنعت زیور په خورنکۍ ورپورې
د تشبیه چندن چووه باندي طراز
دمضمون دنزاکت غمزه ورڅخه
سرترپایه درست صورت سره یو راز
که په نظم کېښي کار که اوږدوس راوړي
هم د زړونو په ښکار څرځي لکه باز
چې یوه وینا ېې وکړه هوبښیار هغه
عاقلان به ویل کاندې په ایجاز

خوشحال په دې بیتوکښې کمال کوي چې خپل اغاز په غشۍ او تیراندازی کوي ځکه چې د شعرغشۍ هم په زړونو لکېږي او همدغه بې هدف دی، سحرویل ورته که څه هم نوی تعبیر نه دی مگر منلی او مسلمه خبره ده، دا چې له وزنه یوزیات یاکم توری غماز بولي ډېره ښه خبره ده او له غمارنه ورته بله ښه کلمه نشویداو کولی، که ووايو چې د غماز کلمه به هېچا دغسې په ځای نه وي استعمال کړی څه غلطه خبره به نه وي.

د خوشحال له دغه شعر څخه معلومېږي چې دی بې وزنه کلام ته شعر نه وايي، په دریم بیت کښې چې د حقیقت ناوې په تورآس سپروي او په سپین مخ بې دمجاز پلو نيسي څومره ښه تعبیر دی ځکه چې حقیقت و مجاز علاوه په دغه مفهوم چې د بلاغت په فن کښې بې لري او دیوې کلمې استعمال په موضوع له، معنی کښې حقیقت بولي او په نورو ځایو کښې بې مجاز گڼي د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنی لري او نور کوايف په کښې لیده شي. په هر صورت مورویلی شو چې خوشحال بې حقیقته کلام ته شعر نه وايي او بې حقیقت له سپین مخه دمجاز ښایسته پلواو رنگین پورنی هم څه اصلي غایه نه بولي.

د خوشحال په نظر کښې شعریوه حقیقي ناوې ده چې هم سپین مخ لري هم مجازي پلو، چې له سلو جلوو سلو کرشمو مکیزونو سره بې په سترگو کښې هم نازشته او د صنعت څورنگه زیور ورپورې دی.

وگورئ! چې خوشحال صنعت ته د زیور په سترگه گوري او اصلي معشوقه بې نه گڼي د مضمون دنزاکت غمزه هم بې له صنعته یوبل شی گڼي او ستر پایه د شعر په صورت کښې تناسب او بوراز والی غواړي بیان وایي چې په دغسې نظم کښې که کار که او تپوس راوړل شي هم داسې باز ورځنې جوړشي چې د زړونو ښکار کوي.

هوا! د شعر له زړونو سره کاردی او د همدغه ښکارلپاره پیدا شوی دی په دې بیت کښې علاوه په دې لطف چې له کارغه او تپوس نه زړه ورونکی باز جوړوي دا لطف هم شته چې د زړه د ښکار په یادلو سړي ته دخپلې اولې مصرې تیراندازی او غشې هم یادوي، په وروستی بیت کښې چې ایجاز یوه شاعرانه او ادبي هوښیاري بولي ښايي چې د خپل دغه شعر ایجاز او زیاتو دالتونوته به هم اشاره کوي چې څومره ښه مطالب بې په کښې ځای کړی دی او په یو خوبیتوکښې بې دومره څه ویلي دي چې یوه لویه مقاله یا یوه رساله ورځنې جوړیدی شي.

شعر حمید په نظر کښې:

شعر نه دی دا خوناب د زخمی زړه دی

یاد سټي وتلی دم لــه خــولې دمـږه دی

یا نغمه دنیم بسمل مرغــه دخــولې ده

یا مجنون ته معمـا ښکلې لیلی ده

یــــا دویــــنـــــو ابا ســــیــــندو هــــلی مــــو ج دی

یا لــــه بــــنــــاره د حــــیــــرت و تــــلــــی فــــو ج دی

دلته که څه هم حمید په ظاهره کښې وایي چې شعر نه دی مگر مطلب ېې دادی چې همدغه شی شعردی او په دې درې بیتوکښې دی خپله نظریه د شعر په باب کښې پوره ښکاره کوي. که څوک دا بیتونه په دقت وگوري هغه پوهېږي چې حمید شعر ته څه وایي او شعر دده په نظریه کښې څنګه ښکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مگر حکم ېې عام دی) دی وایي شعر یاد زخمې زړه خوناب دی یا هغه وروستی دم دی چې له صورت او کالبتو څخه په ډېر حسرت وتلی وي او ډېرې ارزوګانې پرې ایښی وي یا د عشق د نیم بسمل مرغه یا مجنون ته د لیلی معما ده یا د وینو د جوش موج یا یو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وایي اود حیرت له ښاره ېې راوتلی ګڼي.

د حمید زیات مهارت په دی کښې دی چې د شعر په تعریف کښې یو عالم تر دد ښکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پېژندل څه اسانه کار نه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووايي شعر د انسان بدیعي احساسات خو ځوي مگر که پوښتنه وشي چې څنګه او په څه راز، او شعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډېره ګرانېږي او د حمید غوندې یو موشګاف بویه چې دا ځواب ووايي او د شعر په معرفي کښې د شعر د تاثیر علت او سبب هم بیان کړي.

د حمید دغه تعریف چې د شعر لپاره شاعرانه تعریف دی، موږ دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد او احساس، یو د عشق او جمال پیغام، دیوه هیجان او اعجاب او تحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کښې ېې ګورو.

شعر د شیداپه نظر کښې:

مضــــمون د شــــعر لکــــه پیکــــردی

رنکــــین الفاظ ېــــې رخت و زیــــوردی

ورتنــــه ضــــرور دي دا دواړه څېــــزه

پیکر کــــه هــــر خود لربــــا تــــردی

شیدا هم په شعر کښې پیکر او زیور سره بیل کړی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووايي او شاعري په الفاظو کښې ولټوي مګر ېې رخت و زیوره پیکر هم نه خوښوي او په دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووايو له دغه ضرورته هېڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور ېې وبولو ځکه چې د الفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هر څوک پوهېږي چې ادبي کلمات په هر چا او هر ځای کښې قوي حاکمیت لري.

ډېر شعرونه شته چې یو مضمون په کښې راغلی دی او د توار په اثر کښې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مګر دیوه الفاظ شاعرانه دی او د بل نه دی ځکه دیوه شعر ښه ګڼل کېږي او د بل هنومره نه.

شعر د عليخان خټک په نظر کېښي:

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه ېې اغوندي انسان گاهې سبوع

عنوانات دي دا ابیات معنون حکم

ښه بد کوره دمحمول او د موضوع

دعليخان له دې دوه بيتو معلومېږي چې دی منظوم الفاظ شعرکښي او وایي چې شعريو لباس دی چې کله به ېې ښه سړی اغوندي اوکله بد، یعنې دی لکه خوشحال او شیدا شعر یوپیکنه بولي چې لباس ته محتاج وي بلکه لباس ېې گڼي چې کله یوه ښه شی او کله بدشی ته په غاړه کېږي، دعليخان نظریه هم دشر په نسبت لکه دپخوانیو نظریه داسې ده اوس هم ځینې کسان شته چې وایي شعريو ښایسته لوبی دی چې کله په کېښي دوا او کله پکښي زهرلوېږي یا شعر یو زیور دی چې کله ښې ښځې اوکله بدې ته په غاړه کېږي (۱)

مگر دعليخان په نظریه کېښي یوشی شته چې دی ېې دې خبرې ته اړکړی دی چې شعرته لباس ووايي، هغه شی دادی چې عليخان له ځینو داسې ملایانو سره خبرې کوي چې هغوی شعر ممنوع گڼي نودی مجبور دی چې شعرته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلکه ثوب ېې وبولي اود شعر لمنه د دوی له لاسه خلاصه کړي، د همدې لامله ددغو بیتواغاز هم په دی ډول کوي:

عالمـان شـعر پـه خـه گڼـي مـنـوع

ډېر ابيات لــه آنحضرتـه دي مـسـمـوع

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه ېې اغوندي انسان گاهې سبوع

که چېرې عليخان ېې ددغسې کوم عامله د شعر حقیقت بیانولی یا چاترېنه پوښتنه کړی وای چې شعر څه شی دی؟ یقین دی چې شعر به ېې تش لستونی نه و گڼلی ځکه چې عليخان کوم داسې شاعر نه دی چې دشر حقیقت او معنویت ته نه وي پریوتلی او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښکاره شوی وي. که څوک دده دیوان وگوري او دده شعرونه له نظره تېرکړي یقین به وکړي چې دغه راز مفکوره او دی ډېر سره لرې دي. مگر خبرې د اقتضاتو تابع دي کله چې د سړي مطلب په یوه شي کېښي بل شاته وي نظریه ېې هم بل راز شي.

(۱) پدې باب په بله ډیوه کې یومضمون شته چې دلته ېې بیان راټولوم.

رحمان بابا چې دشعراو ادب په مقام کېنې لوړ ځای لري اوسړی یقین کولی شي چې دده له نظره د شعر حقیقت پټ نه دی پاته، خوماته یې په دیوان کېنې کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظریه په کېنې ښکاره کړی وي او موږ پوه شو چې شعر دده په نظر کېنې څه راز و؟ مگر چې د شعر رنگ و صورت ته یې کورو او دا هم په نظر کېنې نیسو چې دی خپل شعر په ساده انشاء اوسوزان شعر ستایي پوهېږو چې دی په شعر کېنې معنوي حقیقت اوسوز خوښوي او ساده جمال ورته ښه ښکاره کېږي.

په ژوند کېنې د شعر او ادب اغېزه

که ژوند او حیات ته ښه څېړشو او دانسانانو کامیابی اوناکامی په نظر کېنې ونیسو، دبدبختیو اونیکبختیو په پټو پټو سببونو پسې سترگې وغړوو پوهېږو چې ادب او ادبي رجال په دنیا کېنې موفق دي او ژوند د ادب په ارابوروان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کېنې مقبول او هغه کسان چې په بدنظر کتل کېږي په عقل او فکر، عمل او کردار کېنې به یې لږ فرق وي مگر په ادبي لحاظ به ډېر تفاوت لري.

دا چې له یوه بل نه اورو فلانکی په خبره پوهېږي یادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړیتوب لري، ددې ټولو خبرو رجحان د هغه ادبي حیثیت اوشخصیت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبیرونه دي.

که سړی داشخاصو شخصیت تحلیل کړي او هغه ټول صفونه چې داشخاصو شخصیت ترې نه تشکیلېږي تجزیه کاندې هېڅ شک نشته چې ادبي خصایص او ممیزات په کېنې ستره برخه لري او داجتماعي سعادت او شقاوت سرپه همدغه ځای کېنې دی. دلته تاسې د ځینو بدبختو شاعرانو حال اوحیات په نظر کېنې مه نیسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خورو خبرو، ظرافتونو او لطایفو، ادبې حکایاتو او اشعارو استفادې کوي خورا لږ دي اوهېڅ په حساب کېنې نه راځي.

دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه یواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حال له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکاتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخیستلی شي اوکله کله مناسب بیتونه هم په ځینو مواردو کېنې ویلی شي نو ددغه راز تطبیقي ادب خاوندان که څه هم بیسواده وي او څه نه شي لیکلی ادبي رجال اود ادب خاوندان بلل کېږي، دغه راز ادبا تاسې د شعراؤ په تذکرو او جرایدو یا مجلو کېنې مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کورو کلي کېنې یې وگورئ چې څومره ډېراو څومره موفق دي.

که چېرې شعر و ادب ډیوه وبولو او شاعرانو ته ددغې ډېوې سوي پټنگان ووايو، ویلی یې شو مگر کوم اشخاص چې ددغې ډېوې په رڼا کېنې ناست دي، او ادبي محفل یې جوړ کړی کله دشمع په نسبت اوکله دپټنگ په نسبت ښه ښه بیتونه وایي او په مخکېنې ورته کتاب وکباب دواړه ایښي وي دا هماغه ادبا دي چې له شعراو ادبه ګټه او استفاده کوي.

هرچاته به پخپل کورو کلي کېنې ځینې کسان معلوم وي چې هغوی په خلقو کېنې نفوذ او تاثیر لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پیداشوی وي څوک چې له خلقو سره په خوره ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.

د خپلې مدعا لپاره ادبې دلایل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډېر تاثیر لري پیدا کولی شي هغه هرگوره په جامعه کېنې مقبولیت لري او په ادبي مهارت باندې عزت، ثروت، شخصیت، ښه شهرت، هرڅه ګټلې شي ځکه چې ادب زموږ په ژوند او حیات حاکمیت لري او په دغو خورو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې موږ خپه یواو خپګان راپېښ شوی وي، یا کوم مصیبت او بد بختي راغلی وي نو په ادبي ویناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو، په دغسې احوالو کې چې که په یو داسې صحبت او مجلس کې کېدون وکړو چې هلته لطایف او ظرافتونه وي یا څوک دغم او مصیبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وایي او راز راز حکایتونه کوي ضرور هغه پخوانی حال نه پاته کېږي او په وضعیت کې تغیر راځي که چېرې کوم دښادۍ مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نژدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق او ادبي استدلال د خوشالۍ شعرونه ډېر کار کوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهینو او شواهدو ښې ښې فیصلې کېږي. دغه راز حیاتي جریانات چې په نظر کې ونیسو ویلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادۍ کې راسره دی او یوه خوره یارانه راسره لري. کله چې تیاره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د امید کړکۍ راته خلاصوي او د رڼا زېږی راکوي په همدغو مړه وینا هم د ادب تعریف نه تمامېږي باید ووايو چې ادب په جګړو او دعوو کې شاهد او حکم هم دی ځکه چې په اکثرو مجالسو کې چې یوه خبره دڅو تنو په قضاوت فیصله کېږي هلته ادب او ادبي اقتدار ډېر ډېر کومکونه کوي که خبره دواړو ته ولاړه شي په هغه ځای کې هم ادب لارلري او هرڅوک یې له تاثیر لاندې راځي. له دغسې محالو او مجالسو چې تېر شو او خرابات ته ننوزو هلته هم دغه دپوهانو او صوفیانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډېرې پټې اوشکاره خبرې لري او پوره محرم معلومېږي مګر عجیبه لاداده چې دغه د بزم او بزمیانو همشین دخطابو په ممبرونو هم درېږي او په مکتبو او مدرسو کې داخلاقو درس هم ورکوي. کله چې دوطن اوملیت دناموس ساتلو وخت راشي بیا داسې سندري وایي چې دتوریالیو او ننگیالو وینې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحیات په هره خوا کې کارلري اوحصر و اختصاص نه قبلوي، هر شاعر چې کوری په یوه شعر کې به ځان یواز ښیي او په بل کې به بل شان معلومېږي. همدغه سبب دی چې ځینې کسان د شاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وایي چې شاعر هغه څوک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه یې چې په زړه وګرځي هغه وایي.

رښتیا وایي شاعران خپل احساسات اوعواطف نه شي پټولی او ارومرو یې خلکو ته په شعر کې ښکاره کوي مګر داتعریف یوازې د شاعر دپاره نه دی او هرانسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې کورنی دخپل احساساتو لږ او ډېر تابع دی او له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وړي او د شاعر پاتې کېږي ځکه دمزاج په تلون یوازې دی یادېږي اوبل چاته څوک ګوته نه نیسي. که چېرې همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پېژني خپل ځانته وګوري او هېرزی نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کې یواز نه وي او په ډېرو شیانو کې یې فکر یو راز او بل راز کېږي ډېرځله په کوم مجلس کې په کومه موضوع بحث کېږي او راز راز مختلف ومخالف نظریات او دلیلونه راوړل کېږي چې د اکثرو اشخاصو فکرونه هم ورسره اوړي را اوړي او خیالونه بل راز کېږي. ډېر اشخاص شته چې یوه ورځ یوه سړي ته ښه وایي بله ورځ یې بدبولي، یووخت دیوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راوېښ کړي بل شان شي چې په طبعي احوالو کې هغسې نه وي له ځانه سره یو ډول فکر کوي او په جمیعت کې بل ډول، دیوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډېر فرق په کې راځي اوواقعات وحوادث بېخي بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوال او روحي کیفیات په نظر کې ونیسي ارومرو به اقرار وکړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک یم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کې یواز جلوې کوم او په کور و خلوت کې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی یوازې د شاعر نه دی د ډېرو دی. هرانسان کله له دنیانه مرور شي اواخرت په خوب ویني کله بیا د دنیا یوه شېبه عیش او عشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډېرو احوالو کې د احساسې او ادبي اغېزو تابع وي او کله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثریت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزمانې اومکانې اغېزو او حواد ټول له تاثیر لاندې وي او تعقل هم دغو اغېزو اوتاثيراتو ته غاړه ایښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر د شاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کېږي او کله به عشقي رنگ پيدا کوي. يووخت به پکښې دننگ وغيرت خبرې وي بل وخت به ننگ وغيرت په ډبرو ولي، نو هېڅ تعجب نشته که خوشحال خان يو وخت وايي:

مخ دهنغو تورشه چې بې مینې نفساني دی
يوه مینه باقي ده نوري کل مینې فاني دی
مکړه دنفس نغوته دهوا په لوري مه حه
واړه دنفس چاري شيطاني، نه رحمانی دی
کردبـدو مکـړه بـدکاران دبـدو کرکا
هرچه نیکوکار دی دنیکی په دهقاني دی

وخوري خملي پاخي نه دې فکر نه دې ذکر
ته خه سړی نه بې دا خوبونه حیواني دی
مه اوسه بې ذکره همیشه اوسه په فکر
ذکر فکر واړه دزړه کاردی روحاني دی
ډیر خلق ناپوه دي چې يې ډار نه شي له مرکه
خاندي هوسپري په خه خوښ په ناداني دی

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مینو او خواهشاتو له اثر لاندې راځي او په ښکاره ناری وهي چې خوله ټپي راکړه.

ياوايي:

مست یم می پرست یم همیشه ایاغ په دست یم

یوساعت چې ځي راباندې غم دی بې ایاغه

تل هوا هوس کړه تر اوله یوپه لس کړه

ستاله غمه خه دي که زه ولاړم له فراغه

مگر په دې ویلو ټپي هم تنده نه ماتېږي او په ډبرو صریحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس برېدو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله گناه او هېڅ انسان داسې نه شي کیدای چې دنفس له خوا هشاتو چورلاس واخلي یا شپه او ورځ په لهو و لعب مصروف شي او هېڅکله ورته د مړینې فکر پیدانه شي، شعر هم نه بشپړه اخلاقي کېږي او نه بیخي شهواني کیدی شي نوکه څوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي باید مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې اوکله هغسې وي یا په بل عبارت هم ډاکوي هم هغه که چېرې شاعر هم دنورو غونډې ټک یا هوښیار شي چې دزړه خبرې او خپل تمایل پټ کړي ژوند ټپي یو راز او نغمه ټپي بل رازوي په شعر کښې به هرگوره دغه خوند او کیف پاته نه شي ځکه چې شعر خود همدې لامله په زړونو تاثیر کوي چې د زړه خبرې دي او له حیات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب د تاثیر او اغېزې په لحاظ له علم او فلسفې نه میدان وری دی او

هغه کسان چې ادبي او خطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال او ادبي سحر په اثر د خلقو په احساساتو لوبې کوي په هغو کسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهينو کار اخلي دهمدې لامله دا اجتماعياتو يو لوی عالم، گوستاولوبون وايي:

که غواړي چې يو جمعيت له خپل تاثیر لاندې راولي نو هرڅه چې ورته وايي په تاکيدي ډول يې وایه او په ډېر حرارت يې مکرر کوه! صحيح براهين اومثبت حقايق پرېږده او له علمي او منطقي جدول څخه کارمه اخله، له هغو حرکتو اومتيلونو ډېر کار اخله چې حواس له تاثیر لاندې راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، ورورولۍ، علم، حقیقت، مساوات ډېر ډېر وایه! پخپلو خبرو کښې د خلقو خواهشات له نظر لاندې نیسه نه عقلونه.

دگوستاولوبون له دې څو خبرو به معلومه شوی وي چې د ادب تاثیر په خلقو باندې له علم او تعقل نه زیات دی اوصحيح براهين يامثبت حقايق دومره اثر نه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظر تشبیهات يې لري.

که موږ پخپله هم په حیات کښې دقت وکړو راته معلومېږي چې ادبي تعبیرات او ادبي براهين په رښتیا ډېر قوي دي او دغه راز ادبي رجال چې لکه گوستا لوبون د جمعیتونو د متاثر کولو په چل پوه شوي دي او دخپلې وینا په ادبي جاذبه یا دخپلو اوضاعو او حرکتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که لیکونکی وي او که نه وي، پخپله شعر وایي او که دنوروله اشعارو کار اخلي په جامعه کې نفوذ پیدا کوي اوله علمي او عملي رجالو څخه برکښي.

دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته يې ضرورت نشته پرېږدي او یوازې هغه شاعران په نظر کښې ونیسي، چې پخپلو اشعارو يې له پادشاهانو او لویو خلکو څخه ډېر انعامونه اخستي دي او ډېر قدرونه يې لیدلي دي. د دوی شمیر هم دومره زیات دی چې لکه خزانه عامره یولوی کتاب پرې ډک دی اوڅو تنه يې دلته یادوو:

امیر خسرو: دې شاعر له ډېرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخشونه لیدلي چې دټولو بیان اوږدېږي. یوه صله يې چې له سلطان قطب الدین څخه اخستی ده هغه د یوه هاتي (فیل) په تول سره او سپین وو.

فرخي سيستاني: په یوه قصیده له امیر ابوالمظفر ناصرالدین طغاني څخه چې دبلخ حاکم و، دوه څلوېښت اسونه په جایزه کښې واخیستل.

فطرتي کشميري: په دوه بیتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخیست.

سید ذوالفقار شرواني ته په یوه مدحیه قصیده یوه وزیر ۷ خرواره وربښم ورکړه.

دانشي مشهدي ته شهزاده داراشکوه په دې یوه بیت:

تاک راسر سبز کن ای ابرنيسان در بهار

قطره تا می میتواند شد چرا کوهر شود

یولک روپۍ وبخښلي.

حياتی کاشی: ده ته جهانگیر پادشاه دتعلق نامې په یوه مبحث باندې دده په تول سره او سپین ورکړه.

ارزقي وايي: چې طغان شاه سلجوقي کومه ورځ د تختۀ نرد لوبه کوله مگر لوبه يې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هر ساعت به يې تورې ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډېر په ویره کښې وو په دې وخت کښې ارزقي یوه رباعي وويله چې دده له لوبې يې دحسن تعليل په ډول ښه تعبیر وکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا يې وروبخښلي اولوبه کوونکي هم له خطر څخه خلاص شول، رباعي داده:

گر شاه سه شش خواست سه یک نقشی فتاد

تــوــظــن نــبــری کــه کــبــتــین دــاد نــداد

شــش چــون نــکــرــســت حــشــمــت حــضــرت شــاه

اــز حــشــمــت شــاه رــوی بــر خــاک نــهــاد

په دې رباعی کښې نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتین غورځوي چې شپږ خاله راووزي مگر تقدیر داسې پېښوي چې د شپږو خالو مخ د ځمکې لورته کېږي او درې خاله راووزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کېږي ځکه ده ته قهر ورځي او وضعیت یې بل راز کېږي ارزقي په دغه وخت کېږي وایي هغه شپږ خاله چې شاه یې غواړي د شاه له هیبته مخ په خاوروږدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هېڅ څه شوی و، دغسې په هېڅ او خوشې خبره خوشحالیږي او هغه لاس چې تورې ته یې وور بخش ته یې اوږدوي.

دې خبرې ته څه ډېر تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو یو راز او بل راز کېږي او ادب دغسې ډېرې اغېزې لري. سلطان محمود هم کوم وخت په بل حال کې و، او دا یواز د ځنولندولو حکم یې صادر کړ، چې دهغه ځنې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښیما نیا پیدا شوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډېر ډېر کارونه کولی شو مگر هغه ځنې یې په هغه ساعت نه شوې اوږدولی او حسن و جمال یې بېرته ژر نه شو راگرځولی، داپښیماني ورو ورو زیاتېده او دی یې دې حدته ورساوه چې په مجلس کېږي هېڅا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هوښیاران حیران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کېږي څه کارنه شوکولی او داغم یې له شعره په بل شی نه سپړده. دټولو سترګې عنصري ته اوښتې او هغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري دعنصري په برخه وه، نو هغه راغی او دارباعي یې وویل:

گــر عــیــب ســر ز لــف بــت اــز کــاســتــن اــســت

چــه جــای بــغــم نــشــســتــن و خــاســتــن اــســت

و قــت طــرــب و نــشــاط و مــی خــوا ســتــن اــســت

کــا ر ا ســتــن ســر ز یــو ر ا ســتــن اــســت

ددې رباعی په ویلو غم ورک شو او خوشحالی راغله سلطان دعنصري خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که څوک دې رباعی ته دکوم حقیقت یاد تعقل په سترګه کوري هېڅ به په نظر ورشي او وایي به چې په دې کېږي نوڅه دي؟ مگر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هېڅ په کېږي نه وي هم یولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډېر وجواهرو ځان خرڅوي.

دیوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته یې وویل:

سبابه فلانکي ځای ته دښکار لپاره څو مکر هرڅوک که دمخه تللی و سربې دو هلو دی، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شو کوري چې یوسړی دمخه روان دی او ښکار ته ځي پادشاه په ډېر قهر وویل ته نه یې خبر چې ما پرون څه

ويلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړی شاعرو اوږوه شو چې بې له شعره بل هېڅوک د پادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ويلي نوې داييت ووايه:

مــن آن ســتارۀ صــبحم کــه از طــريق ادب

هــميشــه پيشــرو آفتــاب مــی باشــم

داييت نه وېخي اوبه وې چې د قهر و غضب په اور توپې شوې او عتاب په لطف و مرحمت بدل شو. دغه راز ادبي اغېزې اوس هم شته مگر په بل رنگ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهراو طلا نه ورکوي نو په زړه کېنې خو ځای ورکوي او خوورځې پس بې په غير مستقيم ډول تاثيرات څرگندېږي. اوس هم مور ملتفت نه يو کنه هر څوک تر يوه حده د خوړو خبرو او ادبي تعبيراتو له اثر لاندې راځي او د دغسې کسانو قدر کوي. يوه ورځ چا حکايت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کور وکلي ته راغلم او تقديرأ په دواړو سترگو غومبسو وچيچلم نو څوک به چې ليدو ته راتله ورته به ويل کيده چې صحت بې ښه نه دی او دراتلو ياکښنا ستلو توان بې نشته، بله ورځ يو آشنا راغی چې د خواړه صحبت خاوند و او دهغه د خوړو خبرو خاطرات مانه وو هېر کړي. نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبت نه مې زړه صبر نه شو کړای او په پټو سترگو بې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حال ولیدم راته بې وويل: ډېره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم دريسې خپه شوې وې او په سترگو بې ښکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقيقت نه لري اونه د غومبسو له زړونه څوک خبر دی چې مور ولې چيچي، اود څه دپاره داکار کوي؟ مگر ادبي تعبيرات که څه هم واقعيت په کېنې نه وي خو اثر په کېنې وي او ويلی شو چې ددغه سړي لیده به هم په دغسې حال کېنې د همدغه راز خبرو په اثر کېنې وو او په حقيقت کېنې همدغه خبره د ليدو واسطه شوه.

دې راز خبرو ته بايد سړی په بې اعتنايۍ ونه گوري ځکه چې مور هر يوه مجلسونو کېنې په همدغسې خبرو هم خوشحاليږو او هم قانع کېږو چې که څوک ورته د علم او علمي استدلال په عينکو گوري د قناعت وړ به نه وي مگر څوک په کېنې له قضاوت او حکمت نه کار نه اخلي او په پټو سترگو بې مني.

مشهوره ده چې کوم وخت شيخ بوعلی سېنا دبوسعيد ابوالخير په مجلس کېنې ناست و او څوک راغی چې سرمې خوړېږي، هغه بې په دمولو شروع وکړه بوعلی سينا په خداشو، بوسعيد ابوالخير ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندې؟ ده وويل چې د سردرد ښايي چې د صفر په اثاروي نودم بې څه چاره کولی شي؟ سعيد ابوالخير ورته يوه سخته خبره له خولې وايسته چې شيخ ډېر خپه اومتاثر شواو بيا بې ورته وويل په تاغوندي بولوی حکيم باندې يوه ادنی کلمه دومره تاثير کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثر نه کوي شيخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کېنې بې هېڅ ونه شووېلی سړی چې دبوسعيد ابوالخير په خبره کېنې غور کوي پوهېږي چې ده له ادبي استدلال څخه کار اخستی مگر بوعلی غوندې يولوی سړی پرې قانع شوی او دبوسعيد ابوالخير په نسبت بې ويلی دی: هغه څه چې زه پرې پوهېږم دی بې ويني.

په دې کېنې څه شک نشته چې دمونه ډېر تاثير لري او ډېر خلق پرې سمدلاسه جوړېږي مگر دغه دليل د علم و منطق په لحاظ د بحث ډېر مجال لري خو ادبي دلايل بې بحثه منل کېږي او هغه جدل چې په علمي براهينو کېنې کېږي دلته نه کېږي.

خطابي مقام دا امتياز پيدا ڪري ڇي ڇوڪ به ٻي دڃرو ترديد نه کوي او هر ڇه به ٻي اوري به شعر او ادب کڻي ڊڀي خبري شته ڇي ڇوڪ ٻي دعلم ومنطق له مخي اثبات نه شي کولي مگر ددي لامله ڇي منکر او معترض نه لري نو سري ورته مسلمات ويلي شي.

درحمان بابا دابيت:

بادچي ستا په زلفو باندي نيت دپريشاني ڪر

ځکه ٻي ګردونه دجهان وارو په سردي

دواقعيت او حقيقت په لحاظ هماغسې خبره ده لکه دغومبسو چيچلو په نسبت ڇي د مخه تېره شوه ځکه ڇي دلته هم د باد په سر د جهان ګردونه کيدل ددي دپاره ڇي زلفي پريشاني د شاعر يو تصوري ڇي دي به ٻي هم په زړه کښي نه مني مگر درحمان بابا ديوان به په زرهاو تنو لوستي وي او هېڅ فکر به ورته ددي خبري په ترديد کښي نه وي پيداشوي ځکه ڇي ادبي لذت ٻي سري دغسې سوداګانوته نه پرېږدي. په يوه بيت کښي خوشحال خان خټک هم خپلي معشوقي ته وايي:

په ملال ملال کاته عاشقان وژني

ستا په سترگو کښي چري دي دقصاب

مگر هېڅوک نه وايي ڇي په سترگو کښي خو چري نه ځانږي او که په سترگو کښي چري وي نو ڇي عاشقان وژني خوشترگي به هم ږندي کړي، دابيت سره له دغه اعتراضه ڇي هېڅوک ٻي نه شي کولي او نه ٻي کوي په اوريدونکو تاثير کوي او دانتخاب وړ ورته ښکاري. ددي سبب همدا دی ڇي شعرو ادب بيل ځای لري او څوک ورته په هغه سترګه نه کوري ڇي نورو خبروته کوري. په شعر کښي لکه ڇي خوشحال ويلي:

که په نظم کښي کار ګه او تپوس راوري

هم دزړونو په ښکار ګرځي لکه باز

تپوسان او کارغان دبازانو کار کوي بلکه باز زړونه نه شي وړلي او دوی زړونه وري. په کومو خبرو کښي ڇي د ادب مالګه ګډه شي هغه په هر چا اثر کوي او هر څوک ٻي خوشوي. وايي ڇي د هارون الرشيد دوه زامن وو، ڇي يو پرې ډېر ګران و او بل لږ، چارو ځني دسبب او علت پوښتنه وکړه، پادشاه دهغه مخکښي خپل ناګران زوی راوغوښت، هلته ځوداني مسواکونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوی ته ٻي وويل ڇي داڅه دي؟ هغه وويل:

«مساويک» يعني مسواکونه، دی ٻي رخصت کړ او خپل ګران زوی ٻي راوباله له هغه نه ٻي ڇي تپوس وکړ هغه دا جمع استعمال نه کړه ځکه ڇي دي جملې سره ٻي التباس درلود ڇي سري چاته په عربي ووايي ڇي ستا مساوي يعني کاف په کښي خطابي شي او اضافي ترکيب شي.

نو خپل مقصد يې په بل راز ادا کړ او وېې ويل چې مفرد يې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وويل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی يې. له دې واقعي اودې جواب څخه معلومېږي چې دپادشاه يوزوی اديب ؤ، او په ادبي دقايقو له هغه بل نه ښه پوهيده ځکه ورته گران و.

وگورئ! ادب او ادبي خبرې په زامنو کښې هم فرق راوړي او دپلار په نظر کښې هم يوزوی له بل څخه ښه کوي. له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی يې که فلانکی؟ ده په ځواب کښې وويل چې زما کلونه له هغه نه زيات دي او داسې يې ونه ويل چې زه تر هغه لوی يم ځکه چې ځانته لوی ويل ورته مناسب نه ښکارېده. دا خبره البته څه علمي او فلسفي قيمت نه لري مگر پخپل ادبي قيمت په کتابونو کښې ژوندۍ پاته شوه او دزمانې باد يو نه ورله.

په يوه ښه سړي چا څو اعتراضه وکړه او ورته يې وويل چې انکورخو پاک او حلال دي او دانگورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل دا چې سړی که څه په سترگو نه ويني نو څه پوهېږي چې هغه شته (غرض يې له خدای څخه انکارو) دريم اعتراض يې داو، چې کارونه خو ټول تقدير کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسېږي نو يوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کېږي او ملامتېږي؟ دښه سړي په مخکښې يوه خښته پرته وه هغه يې را واخيسته او دی يې پرې وويشت، سړی ولاړه عرض يې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ويلی نوپه خښته دې ولې ويشته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وويل ماخونو رخه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو ځواب يې ورکړی دی. دی وايي انکور او دانگورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مردار دي، ما دی پوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاورو او ياپه اوبو وولي نه ژوبلېږي، که خاورې او اوبه يوځای کړي اوخته شي نوپه خپه هم څوک نه دي ژوبل شوي مگر چې لمرته يې کېږدي او وچه شي نو بيا سړی ژوبلوي. بل دی وايي چې کارونه خو ټول تقدير کوي نو يوسړی ولې په بل ملامتېږي؟ دده ژوبليده خو هم دتقدير کار و دی ولې زما دلایه عرض او شکايت کوي. دا چې وايي څه چې سړی په سترگو نه ويني هغه نشته نو دغه درد چې دی ورځنې فرياد کوي دا خوهم څوک په سترگونه ويني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ويلی، مگر چې سړی گوري دا څو ابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم و فلسفې په اساس ورسره بحث کړی وای ښايي چې هغه يې دومره ژر نه وای قانع کړی اونه يې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

يوه بل چاقصه کوله چې زه يوه ورځ ديوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې يوسړی راغی او د چاله لاسه يې په سرخاوري باد کړې، حاکم ته دده عرض يې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وايي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم يې وکړ چې وهی يې! سړي چې په مخ خپېږي وخوړې بيا راوړاندې شواوويي ويل: حاکم صاحب!

تـاچـې پـه مـخ خـپـېږـه راکـړه

لـه اوښـکو ډکـې سـترگـې چـاتـه وړـمـه

ددې لنډۍ په اوریدو د حاکم وضعیت اوفکر بدل شو او امر يې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقيق وشي.

د ادب تاثیر په اسلامي فقه او دیني احکامو کېنې

ادب او ادبي فنون خود هر علم او هرې پوهې لپاره یوه ښه وسیله ده او بشر په علم و معرفت کېنې اصلي او اساسي برخه لري مگر په دیني احکامو او مسایلو کېنې یې دومره تاثیر وینو چې ټوله فقه راته یو ادبي استنباط معلومېږي. که چېرې د اسلام علماؤ ادبي قوانین نه وای کشف کړی او په ادبي اجتهاداتو نه وای موفق شوي هېڅکله به څوک دقرآن کریم په اسرارو او معانیو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسیر به میدان ته نه وو راوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوین شوې، فرائض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه و بیل کړی، هغه اوامر چې یوازې اباحت ترې معلومېږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به یوازې گڼل کیده او د ډېرو حقایقو په مخ به پرده پرته وه.

همدغه ادبي اصول او قوانین دي چې خلک یې د خدای د کتاب په فصاحت و بلاغت و پوهول او دخدای احکام یې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البیان، اصول البلاغت، فقه اللغة اوصرفي و نحوي مسایلو په مرسته یې معنا ته لاره پیدا کړه او د فکر و اجتهاد خاوندان پیدا شول.

هرکله چې زموږ دیني کتاب (قرآن کریم) دفصاحت او بلاغت له حیثه داعجاز حدته رسیدلی او زموږ ښکلی رسول (ص) هم افصح العرب بلل کېږي نو ددغسې کتاب او دغه راز پیغمبر په وینا پوره پوهېدل ډېره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقایقو زیات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو او عباراتو، دالتونو او اقتضاتو ښه پوهېږي. او په نبوي احادیثو کېنې بصیرت پیدا کوي، که موږ اصول الفقه په غور و گورو بې له ادبي مسایلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شی نه دی، که چېرې ددین امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه وای اشنا دغه صحیح اجتهادونه به نه وشوي؟

په اصول الفقه کېنې دشرعي احکامو پېژندل په څلورو تقسیمو پورې اړه لري: اول تقسیم: دلفظ په اعتبار دی دصیغې او لغت له حیثه چې اقسام یې دادي: خاص، عام، مشترک، مآول، داتقسیم دکلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.

دوهم تقسیم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دی چې هر یو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.

دظهور اقسام: ظاهر، نص، مفسر، محکم.

دخفا اقسام: خفی، مشکل، مجمل، متشابه.

درېم تقسیم: دلفظ داستعمال په اعتبار دی اواقسام یې دادي:

حقیقت، مجاز، صریح، کنایه.

څلورم تقسیم: دمراد او مقصد پېژندلو په اعتبار دی چې قسمونه یې دادي:

عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاً دنص (۱).

لومړی اودرېم تقسیم په کلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په کلام پورې. وروسته تردغو تقسیماتو اوس دمثال په ډول د ځینو اقسامو تاثیر او اغیزه په فقه او احکامو کېنې داخلاص په ډول ښیو:

(۱) هرکله چې ددغو ټولو اقسامو تفصیل زبست ډېر اوږدېږي او په دغسې ضمني بحث کې نشي راتلای نوله بسط و تفصیل څخه

بې صرف نظر وشو.

حقيقت او مجاز

حقيقت په درې ډوله دی: متعذر حقيقت، مهجور حقيقت، متعارف حقيقت، که چيرې ديوه لفظ حقيقي معنی متعذر ه يا مهجوره وي دټولو په اتفاق مجاز مراد پري نه حقيقت.

نوکه يوسړی قسم وخوري چې زه به دفلانکي کره قدم کښنېږدم او بيا د هغه کاله ته په آس سپورننوزي قسم پرې اوري، که څه هم حقيقتاً ېې قدم نه دی ايښی که چيرې له دروازې نه قدم دننه کړي او ېې له دېنه چې ننوزې هغه کره قدم کښېږدي قسم پرې نه اوري که څه هم حقيقتاً ېې قدم ورکړه ايښی دی، ځکه چې دلته له قدم ايښودلونه مجازي معنی مرادپري چې ننوتل دی نه قدم اېښودل نو حقيقت دلته عرفاً مهجور دی.

همدغه شان په دې حديث کښې: «لاتبِعُوا الدَّرْهَمَ بِالْدرْهَمينِ وَلَا الصَّاعَ بِالْصَاعينِ» چې يوه روپۍ په دوو روپو او يوه پيمانه په دوو پيمانو خرڅول منع شويدي. دپيماني حقيقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې ديوې پيماني او دوه پيمانو غله ده، نوکه څوک دلرگۍ ياد کوم بل شي يوه کونډۍ اوکاسه په دوو باندې خرڅوی سود او ربا ورته نه ويل کېږي ځکه چې له يوه لفظه څخه په يوه حال کښې حقيقي او مجازي دواړه معناوي نه مرادپري.

که يولفظ مستعمل حقيقت لري او په مقابل کښې ېې متعارف مجاز نه وي موجود دټولو په اتفاق حقيقت مراد دی نه مجاز، اوکه متعارف مجاز هم وي نو امام ابو حنيفه (رح) وايي چې حقيقت اولی دی او دامام محمد او ابو يوسف په نزد دمجاز په عموم باندې عمل کېږي.

ددوی اختلاف هلته معلومېږي چې يوسړی قسم ياد کړي چې زه دغه غنم نه خورم اوبيا ېې نينې ياډوډۍ وخوری نو دامام ابو حنيفه په نزد دنيو په خوراک حانث کېږي او د ډوډۍ په خوړلو نه حانث کېږي ځکه چې نينې مستعمل حقيقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نودی حقيقت ته په مجاز باندې ترجيح ورکوي مگر د هغو دوو نورو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز دعموم په ډول حانث کېږي.

صريح او کنايه

صريح هغه لفظ دی چې معنی ېې څرگنده او ښکاره وي او کنايه هغه کلمه ده چې معنا ېې څه قدرته پټه وي، د فقه په احکامو کښې دادوه لفظونه ډېر فرق لري، که صريح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که دټوکه په قسم وي او که په زړه کښې ېې کوم بل مطلب نيولی وي هم خپل کار کوي او طلاق يا عتاق واقع کېږي اونيت ته هېڅ ضرورت نشته، مگر په کنایاتو کښې نيت يا د حال دلالت ضرور دی، که يوسړی په غلا (سرقة) يا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صريح دي په حد کېږي يعنې دغلا په اقرار ېې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅېږي او په دې بل اقرار په درو کېږي ياستنګسار پري مگر که دزنا د کلمې په عوض جماع ووايي يا دغلا اوسړي په ځای (مثلاً) ووايي چې ما د ده مال اخيستی دی نو حد نه لازمېږي او لاس نه غسېږي ځکه چې جماع د هسې يو ځای کيدو معنی هم لری او اخستل هم ډېر ډولونه لري او احتمال لري چې په بيع به ېې ورته اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مرادېې ښکاره وي او تامل او پوښتنې ته په کېنې حاجت نه وي او له صیغې څخه مطلب او مراد معلومېږي ظاهر ورته ویل کېږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کېنې وضاحت زیات وي.

که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلک راغله نواحمد مې ولید. دلته دکلي د خلکوراتک یوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مگر داحمد لیدل نص بلل کېږي ځکه چې دلته علاوه دمعنی په ښکاره والی دکلام سوق هم داحمد دلیدلو خواته دی او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دی چې له نص نه هم پکېنې زیات وضاحت وي او دتاویل وتخصیص احتمال پکېنې هېڅ نه وي موجود، لکه دا آیت «فسجد الملكة کلهم اجمعون» په دې ایت کېنې دملایکو سجده کول ظاهر بلل کېږي مگر دآدم علیه السلام تعظیم بیانول پکېنې اصلي مقصد دی.

هرکله چې «فسجد الملكة» وویل شوه دا احتمال پیدا شو چې ټولو ملایکو به سجده کړی وي او که ځینو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لا هم کله کله کېږي بل دا احتمال هم و چې هرې ملکې به یوازې یوازې ورته سجده کړی وي که ټولو به یوځای سر په ځمکه ایښي وي؟ چې کلهم اجمعون وویل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (۱)

که چېرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) یو له بله تعارض پېښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دی لکه په دې دوو آیاتو کېنې:

(واحل لكم ماوراء ذلكم ان تبتغوا بما موالکم)، (فانکحوا ما طاب لکم من النساء منى وثلاث ورباع) چې په لومړۍ ایت کېنې بې له محرماتو چې په ایت کېنې دمخه ذکر شوی دی دنورو ښځو رواوالی هرڅو چې وي بې د عدد له تعینه ترې معلومېږي، او دوهم ایت له څلورو نه زیاتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آیاتو مقابله راغله مگر ددې لامله چې دوهم نص اولومړی ظاهر دی داحکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوز نه دی روا.

داستنا بحث

د دین دمجتهدینو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبنی وي چې یوله دغسې اختلافونو څخه داستنا بحث دی، په دې بحث کېنې دامام اعظم (ابو حنیفه) او امام شافعي رحمة الله علیهما ترمنځ اختلاف دی. امام اعظم صاحب وایي که یوسړی اقرارو کړي چې په ماباندې دفلانکي سل روپۍ دي مگر لس کمې نو دا کلام په حقیقت کېنې داسې دی لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرماباندې نوي روپۍ دي یعنې لکه چې په لسو باندې بېخي له اصله اقرار نه وي شوی اما شافعي صاحب وایي چې نه، ده یوځل په سلو اقرار کړی وروسته بې لس د جکړې اومعارضې په ډول ترینه کمې کړی.

(۱) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زیات وضاحت نه وي او یوازې دهمدې له امله ورته محکم وایي چې دمنسو خیدلو احتمال پکې نشته اوحکم یې ټینګ دی او وروسته درسول (ص) له وفاته ټول مفسر ایتو نه محکم بلل کېږي ځکه چې دمنسو خیدوا احتمال رفع شو نو دمحکم له تفصیل څخه صرف نظر شو.

دا اختلاف ښايي چې ځينو کسانو ته لکه يوه لفظي نزاع داسې ښکاره شي مگر په شرعي احکامو او د قرآن کریم په تفسیر کې د خل اوتأثير لري.

شافعي (رح) وايي که موږ استثنا داسې وگڼو لکه چې په مستثنی بېخي اقرار نه وي شوی نو د توحيد د کلمې (لا اله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفی به بې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مگر که مستثنی د معارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلا کړو معنی به بې داسې شي: نور خدايان نشته مگر يو خداى شته، نو هم به نفی شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په حُواب کې وایي چې په کلمه توحيد کې مقصد دنورو خدايانو نفی ده ځکه چې د خداى په وجود خومشرکان هم قایل دي مگر شريکان ورسره پيدا کوي او که موږ په استثنا کې په معارضه قایل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نو په دې آيت کې «فلبت فيهم الف سنة الا خمسين عاماً» چې خداى پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کې پنځوس کم زر کاله تېر کړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پنځوس ترينه وباسو د خداى په کلام کې به کذب راشي نعوذ بالله منها. همدغه داستثنا په مساله کې يوبل حای هم دا دواړه امامان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په ماباندې زر روپۍ د احمد دي زر د محمود دي زر د زید دي مگر سل کمې. امام شافعي صاحب وایي چې د هريوه څخه سل روپۍ کمېږي او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيدا کوي دغسې استثنا هم ده. مگر امام اعظم صاحب وایي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کمېږي او شرط او استثنا يوله بله فرق لري، ځکه چې که د شرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روزې ونيسم يوځل به پسه خيرات کړم يوځل به قرآن ختم کړم که فلانکې راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيدا کوي مگر استثنا هغسې نه ده او بيل حکم لري د بحث ددوئ ترمينځ د عربي ادب په لحاظ ډېر دقيق نکات لري چې نور بحث پکښې د طوالت موجب گرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کې ډېر تأثير کړی دی چې د نمونې په ډول بې داڅو مثالونه ښو: په دې آيت کې «ولاتقل لهما ف» چې خداى پاک د موږ و پلار په حق کې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شول چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کې پرته ده او اهل لغت پرې پوهېږي نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت دموږ و پلار وهل اورتل هم منع شول. ځکه چې په دې کې اذی او ضرر لا زیات دی. مگر که په کوم قوم کې داف کلمه دخوشحالتيا لپاره استعمالېږي او څه ضرر په کې نه وي نو بيا اف ويل څه گناه نه لري.

په عربي کې د لحم کلمه چې په پښتو بې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده څوک چې په دغه ژبه کې دلغوي ذوق خاوند دی هغه پوهېږي چې په دې کلمه کې د شدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی د کب (ماهي) په غوښه کې نشته نو که څوک قسم و خوري چې زه لحم (۱) نه خورم او بيا کب و خوري قسم پرې نه اوري ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کېږي (۲).

(۱) هرکله چې په پښتو کې داتدقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وایي که نه ، نو په مثال کې می عينا دلحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله ، په دغس موږ دوکی پښتو مثالونه ځکه نشو راوړلی چې دا احتیادي مسایل دی او اجتهداوس په دیني مسایلو کې منع دی.

(۲) سره له دې چې په قرآن کرم کې کب ته لحماطريا ويل شوې دې .

همدغه شان که کوم عرب ووايي چې زه فاکهه نه خورم اوبيا انکور خوري، ده فاکهه چې مور ورته ميوه وايو نه ده خورلی ځکه چې په عربي کښې فاکهه دخوراک هغو شيانوته وایي چې تلذذ په کښې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انکور کښې غذائيت شته له فاکهې څخه د لغوي تحقيق په لحاظ وزي.

فقهې مسالې له ادبي مسایلو بيان او معاني يانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې څوک بې يو له بله نه شي بیلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثر کښې ویلی شو چې داسلامی فقهې زیاته برخه له هغو ادبي تدقیقاتو راوتلې ده چې د دین امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کښې کړي دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کښې بصیرت پیدا کړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي باید ادیب شي او په ادبي دقایقو وپوهېږي. په کلماتو کښې عام وخاص، مشترک و موؤل، حقیقت و مجاز، صریح و کنایه وپېژني، د کلام سیاق و سباق، د ظهور او خفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کښې بینايي پیدا کړي همدغه سبب دی چې له دیني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او یو بینا فقیه هېڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کیدای، که دغه احتیاج او دغه تلازم په تفصیل سره وښودل شي یو کتاب پرې ډکېږي او په دغسې فصل یا باب کښې نه ځایېږي ځکه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

د ابن زبیری د اعتراض ځواب:

ددې آیت په استناد «انکم وماتعبدون حسب جهنم» ابن زبیری داعتراض په ډول در رسول الله صلي الله عليه وسلم په حضور کښې وویل:

چې عیسی (ع) او عزیر (ع) ته خو هم عبادت شوی دی نو دوی به هم په اور سوځي؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کښې وویل: «ما جھلک بلغة قومک» یعنې ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهېږي او د دې امتیاز نه شي کولی چې (ما) په (ماتعبدون) کښې دغیر ذوی العقول لپاره استعمالېږي او د ذوی العقول لپاره په ژبه کښې (من) استعمالېږي نو دلته غرض یو تان او اصنام دي.

وګورئ په دې ځای کښې زموږ پیغمبر ددې اعتراض ځواب د ادب په اصولو او د لغت د تدقیق په اساس څنګه ښه ورکړی دی او په دغسې ادبي دقایقو پوهیدل دقرآن په لحاظ څومره ضروري دي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډېرو بېځایه لغزشونو او نا پوهۍ څخه ژغوري.

په دې ډول ډېر ادبي مسائل شته چې د دیني او شرعي احکامو په معرفت کښې ډېره اغېزه لري او معلومېږي چې د ډېرو دیني مسایلو نیلې اوربښې ورپورې تړلي دي.

د ادب ښه او ګاڼه

په یوه ادبي کلام او شعر کښې دوه ډوله ښکلیتوب وینو چې یو د ادب په معنوي او حقیقي پیکر او صورت کښې ځای لري بل بې په لباس او زیور کښې، د ادوه جماله باید یو له بله وپېژندل شي او هر یو د خپل قیمت په لحاظ اهمیت ولري، ځینې اشخاص ښايي چې یوازې په رنگینو الفاظو او د کلام په اقسامو باندې لوبې کول ادب و بولي مګر د ادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شيانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خیال او تمثیل بې بولي. پخوانیو ادباؤ او د ادب مبصرینو او متقدینو د ادب لپاره څه احکام او اصول مقرر کړي دي چې باید کلمات او د کلماتو ترکیب له هغو مقرراتو سره سم وي او کلام هم د دوی د موضوعه اصولو په قرار د بیان و بدیع په زیور او ګاڼه ښایسته شي.

په دې کښې هېڅ شک نشته چې دا شیان د کلام په محاسنو کښې تاثیر لري او څوک چې په ادب باندې بحث کوي او ادبي خصایص بیانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مګر حقیقي ادب داوسنی پوهانو په

نظر کښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډېره اعتنا او مقصودي نظر کتل دوی ورته د اداتو او ادواتو په نظر کوري.

اوس خلک د ادب ذاتياتو او ذاتي خاصيتو ته ډېره اهميت ورکوي او پخوا د ادب حليه او ګاڼه ډېره له نظر لاندې وه، که څوک داوسنی او پخوانی ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحيح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پيدا کولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحيح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانۍ ادب کښې غايه وه اوس واسطه ګڼل کېږي. يعنې هغه لفظي او معنوي صنايع چې په قديم ادب کښې د غاښ په حيث ليدل کيده اوس د واسطې حيثيت لري او په ادب کښې نسبت پخوانه دکايناتو او حيات خفايا او دقايق په وسيع اواصلي نظر کتل کېږي.

څه ادبي فنون او ادبي مسايل چې په بيان وېديع اومعاني کښې ورڅخه بحث کېږي هغه ټول دفصاحت اوبلاغت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شيه اصلي او اساسي بلل کېږي.

فصاحت

د ظهور او څرګندوالي په معنی دی او هره کلمه یا کلام چې مطلب او معنا یې ښکاره وي فصیحه کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسې کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کېږي یعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانوسه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف یې هم تنافرو نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعمال یې نادروي لکه: بڙه کیدل غیر فصیحه کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانۍ)، (وکانۍ)، د (واخلۍ) او (وکړۍ) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر او ثقل په صحیح ذوق معلومېږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی. د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلامو یې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف و نقصان یې په تالیف کښې نه وي یعنې لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضرور دی. که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یا یې کومه کلمه په مقصودي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پیداکېږي اومعنی یې مبهمه کېږي یعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي. دفصیح کلام په تعریف کښې ځینې ډاډې هم زیاتوي چې باید یې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دی نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسېږي دا هم بلاغت بلل کېږي او د ادب په اصطلاح همدغه د بلاغت معنی ده. بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مګر یوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کېږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هر بلیغ کلام کښې اړومرو فصاحت موجود وي او بې فصاحت یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مګر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی او بې بلاغته هم فصاحت موجود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثال لري یالکه جنس او نوعه داسې دي. د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حال سره، یعنې هغه کلام چې له محل او موقع دمخاطب او ویونکي له حال سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې

د فصاحت او بلاغت بحث د ټولو ادبي فنونو په بحث کې شامل دی او مستقل کتاب غواړي او په دې باب کې څه لیکل شوي هم دي. نو دغه د ادب د ګانې برخه (ادبي فنون او صنایع) پرېږدو او د ادب په بڼه او اصلي وجود څه خبرې کوو.

اوسني ادیبان او ادب څیړونکي په ادب کې اصلي او جوهری شيان لکه چې د مخه وویل شو د عواطف او احساسات تخیل او تمثيل ګڼي او د شعر او ادب تاثیر او اغیزه هم په همدغو شيانو کې ګوري نه په صنایعو کې.

عواطف

عاطفه هغه داخلي قوه ده چې په نفس کې تاثیر لري او نفسو ته متاثر کوي مګر دا هم باید ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر کوي حقيقي ادب یې نه شولې ځکه چې ځینې شاعران او خطیبان چې عمومي امیال ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې کوي او د ځینو کلماتو په استعمال لکه: وطنیت، ملیت، قومي لورتیا... د دوی احساسات راویښوي او متاثر کوي یې، مګر دا تاثیر د آني اقتضاتو تابع وي نو چې هغه اقتضات بل راز شي د دوی وینا بیا هېڅ قیمت نه لري او فی الحال له اعتباره لورې، دغه راز عواطفو چې یو ټینګ حقيقي اساس نه لري د بلیغ ادب ممیزه نه شي کیدای نو په عواطفو کې خوشیه ضرور دي چې دلته پرې بحث کوو:

د عواطفو صدق

د عاطفې صدق دادی چې عاطفه یو حقيقي اساس ولري او د شاعر درزه غږ وي. که په یوه شعر کې داسې نه وي نو سارې تشبیهات، پیکه توصیفونه، تکلفي مبالغې څه تاثیر نه لري او ذوق ورځنې نفرت کوي. بلیغ او عالي ادب لکه چې ځینې کسان ګومان کوي په وهم او کذب نه دي بنا، بلکه د عواطفو په صدق مبنی دي. که تاسې یو غزل راواخلئ چې شاعر په کې درزه په شعور د جمال لور و مدار جو ته رسیدلی وي او د عاطفې صداقت په کې وي او له یوه بل غزل سره یې مقایسه کړی چې په تکلف او تصنع جوړ شوی اوله مبالغو نه ډک وي رښتیا نه عواطف په کې نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې د تاثیر په لحاظ د ځمکې او اسمان قدر فرق لري. د ځینو عروضي شاعرانو ځینې اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبیهاتو او استعارو زور په کې لیده شي او له مبالغو نه ډک وي هغوملي سندرو قدرته خوند او تاثیر نه لري چې یې علمه شاعرانو جوړې کړي او ډېرې ساده وي ځکه چې په دې راز سندرو کې یوه صادق مینه، یو رښتیا نې جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر کوي. د مثال په ډول دا دوه نمونې وګورئ:

لومړۍ نمونه چې له صنعت او تشبیه په کې کار اخستل شوی:

(۱)

روغ به نه شم بې وصاله راشه کېښه

شه خبر زماله حاله راشه کېښه

اخر کړي دی فرار رم سرشـتانو
دوحشت په خوۍ غزاله راشه کښېنه
په مراد دغندلیب بې وفا کله!
جلوه کړ شوې پس له کاله راشه کښېنه
زه آرام لکه بسمل په پرهار موم
دخپل یارشام و هلاله راشه کښېنه
نازکي دیار دې طبع کړه موزونه
ای شیدا ناز خیاله راشه کښېنه

دوهمه نمونه دملې سندرې یوه ټوټه:

نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
له هوسه غورځوه لستوني دواړه راځه
په کالوچې ځان سنبل کړې زینت ناکه شي
ته له نورو نجونو زیاته ښیوه ناکه شي
دعاشـقولرمانه لـره قصـابه شي
چې برجل لره راځې لمنې نغاړه راځه
نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
له هوسه.....

چې برجل لره راځې عالم خبرکه ته
 په زلفانو ورتنه پورې مېنک غبرکه ته
 یو ځلي خوږه عجم ځان برابرکه ته
 چې موزي کره شوې بنده ژاړه ژاړه راځه
 نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
 له هوسه

وگورئ! په دې دوه نمونو کې یوه ارزو او یو هوس لیدل کېږي. په لومړۍ نمونه کې شاعر خپلې معشوقې ته وایي چې راشه کېښه او په دوهمه نمونه کې ورته وایي چې امیل په غاړه او په ډېر هوس راځه! مگر دوهم اواز چې د زړه غږ دی ډېر خوږلکي او یو بل شان اثر لري.

لومړی شاعر له خپلې ناز کخيالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزال، بې وفا گل، د خمو ابرو او شهلاسترگو لرونکی اوشام وهلال وایي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مگر سره له دې ټولو تشبیهاتو او استعارو بې له دې نه چې ووايو په دې شعر کې یو مړاوی بې روحه جمال پروت دی نور به څه ووايو. په دوهم شعر کې چې یوه رښتینۍ ارزو او حقيقي عاطفه موجوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتی دی هغه ویل شوی، شعريو مستي او جذابیت پیدا کړی او په عواطفو کې تحریک پیدا کوي.

یوشاعر باید په دې پوه شي چې شعر او غزل د زړه له ارزو او احساسه داثر اقتباس کوي نه له ادبي صنایعو، او هماغه شعر په زړونو ډېر اغېزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو باید سړی زړه د شعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمایلاتو او رښتیا نیو جذباتو پکې کارواخلي. په دې صورت کې نو تشبیه او استعاره، تخیل و تمثیل هم روح پیدا کوي او په ادبي صنعتونو کې هم یو حقيقي کيف پیدا کېږي. مگر که سړی په شعر کې یوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګین الفاظ پیدا کوي اوسره نښلوي بې، نظم به جوړشي، فن و صنعت به پکې وي مگر د زړه متحسس کولو او بدیعي احساساتو د تحریک قوت به پکې نه وي.

همدغه ټکي ته «سرفلیپ سیدنی» پرېوتی دی چې وایي: ماغوښتل چې له خپل رښتیني عشق نه یو غزل جوړ کړم او خپل ټول رنځونه پکې ځای کړم ګوندې زما په عزیز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکې پیدا کاندې، په دې فکر راپاڅېدم څه بدیعي صنایع چې ذوق خوښول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړم کلمات په ډېر تکلیف پیدا کیدل او هره کلمه د ذوق انتخاب ته اړه وه. بدیعي صنعت چې د فطرت مولود و د دقت او مطالعې په مخکې بې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او د موسیقي څپې ماته نااشنا اېښدې چې کتل مې زما طبعي د فصحې وینا توان نه درلود اوسرې دعا جزی په میدان کېښود، قلم مې په غاښ کړ او شونډی مې له قهره ووچېدلې په دغه وخت کې راته ذوق وویل:

لیونیه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وایي هغه لیکه! ددې نوموړي شاعر له وینا څخه هم پوره معلومېږي چې شعر د زړه غږ دی او بې له ضمیره بل ماخذ نه لري. که څو ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچېچي نورڅه لاس ته نه ورځي. مگر که زړه ته مراجعه وکړي او د زړه دوینا ریکارډ ثبت کړی، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبیهات او استعارې وي په دواړو حالونو کې ورته شعرویلې شو او تاثیر پکې وینو.

د مثال په ډول یو څو نور شعرونه هم وکړئ چې په ځینو کښې ادبي فنون دومره دېر نشته اوبوازې دهمدې لامله چې د زړه نارې دي په زړه اثر کوي مگر ځینې نور چې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړ شوي، بنایست لري خو دلبري او دلربايي نه لري. لومړی قسم شعرونه:

(۱)

په سروبلانودې پیـزوان وهـي ټالونـه کنـه

زلفـي جالونـه کنـه

سترگې دې تـورې جـلـی زلفـي سمسـورې جـلـی

ستا په تندي کښې عجب خوند کاشنه خالونه کنه

زلفـي جالونـه کنـه

وخت د بهار دی جـلـی وطن گلزار دی جـلـی

راځـه چـې دواړه دباغچووکړوسـیلونـه کنـه

زلفـي جالونـه کنـه

بې تامې تاب وي کله په ما کښې آب وي کله

ما په شا کړی ستا غمونـه غرونـه غرونـه کنـه

زلفـي جالونـه کنـه

دبـاره خان خـبرې درومر جان خبرې

زما دشـعر نه قربـان شه نور شـعرونه كـنه

زلفـي جـالونـه كـنه

(باره خان)

(۲)

چپـي مـي پـه زړه خـي دغـم داسـي داسـي

ژونـدون مـي كـر تنـگ ستاسـتم داسـي داسـي

نـه پـاتي مـجنـون، نـه فرهاد نـه شـيرين شه

فـنا شو پـه عشـق كـښي عالم داسـي داسـي

سـيـلاب مـي داوښـكو پـه مـخ خـي همـيش

بـهـرې لـه سـترگـومي نـم داسـي داسـي

مـين دې د دريـم اى مـاه جـيـنـي

كـړېـرم مـدام خـورم قـسم داسـي داسـي

غـماز مـي پـريـاسـي دغـم پـه خـنـدق كـښي

زـه غـواړم مـدام سـتا كـرم داسـي داسـي

نـوروزـه! مـشـال دـعمل خـانتـه بـل كـړه

شـته خـاى دـخـطـر پـه تـورتم داسـي داسـي

(نوروز)

(۳)

مسته په خنداد جینکو په مخکښې میره ځي
خیال بې په چانشته دی د ټول مالت کجیره ځي
مسته چې منکی په تندي کښېږدي نېغه نېغه ځي
مخکښې شي له نجونو ګودر غاړې ته بډرینه ځي
واړه عاشقان بې له دنیا څخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هو هو ګیره ځي
مه کوه خونکاري دومره کبر په خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانو ته
مه اخله ازارد کباب شوو پتګانو ته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې د ضمیره ځي
وه دنجونو میرې ته لاڅومره لوی دماغ لري
زه د بې طوطي یم ته د سرو کلونو باغ لري
تاته کتی نه شم په تندي کښې بل چراغ لري
نجونې د مالت واړه داستا د وروسته څیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دکل په څیر شنه
سخت ساعت دژمي دهر چاله زرگی هېر شنه
وړی چې بلبل ودگلابل په پرځه سپر شنه
نن دباغ په لورې هغه ستا اشنا خانمیره ځي

(خان میر)

دوهم قسم اشعار چې دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت کیر شوه په هاله کېږي
دایې غاښ په خوله کېږي زیب کاکه ژاله شوه په لاله کېږي
هسې رنگ سحر جادو کاپه نظر دشهلا سترگو
نه بې سیال په هند کېږي شته دی نه ثاني په بنکاله کېږي
لکه ونښلي مرغی چې په سست دام دسلولومو
هسې زه پریشانوزلفو، کېږي اېستم په کشاله کېږي
دازماله غمه شین زړه پکښې خیال دیار دلبو
هسې رنگ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کېږي
ماویل عین ګڼه کل دی دغنجې په لمن نغښتي
که مې کوت یوکل اندام وپروت په سبزه دوشاله کېږي

سـرترپايه تيـنځ دهـجرلکـه نـی سـوړی سـوړی کـرم
ځکه يم مدام داهسي په فريادوپه ناله کبې
که يار غواړې هومره ژاړه خـودر ځـي عبدالحميده
داپه داچې در مونده شي په درياب نه په ناله کبې
(حميد)

(۲)

دا حسينه پـري مسـته پـه خواراغله
که ومخکې ته سپورمې دسـماراغله
په روڼتوب زمـا داوښـو شـبنم نه دی
غنچې خوله چې دگل رخ په خنداراغله
دجنون زنځير مې پرېووت وگـردن نه
چې په زړه مې سـتا دزلفوسـوداراغله
چې دې تېنځ دغمزی واچا وه وڅنک ته
زه هغه ساعت شوم پوه چې قضا راغله
په ژړا به مې لمن لنـده وي ډېره
که څرگنده مې په سترگو شـهاراغله
خانگل گل دمضمون ټول ترهسې حدکړ
چې بلبله دفارسي پـه ژړا راغله

(خانگل)

(۳)

داپه خوب کښې رابښکاره شود دلبـرمـخ
 که په ابرکښې ښکاره شود دقـمـرمـخ
 چې بـې ولبـده داسـتا جـوهر دغـاښـو
 پټ له شـرمه پخپـل آب کښې کړـگوهرـمـخ
 له حـيادې غـټ وـمخ تـه کـتـی نه شم
 کله ليد په خوړو سترگو شي دنـمـرمـخ
 راپه ياد چې دې دسـرو شـونډو خـواره کړم
 تـکـوم لـکه مـکـس عـبـث خـپـل سـرـمـخ
 قلندر دمـبرر اهـلتـه عـاشـق بـولـه
 که بـې ونيـوسـتـا بـانـوتـه دتـېـرـمـخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوی وی چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتگران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیدا کړي او پيوندې کاندې نوروسته تر ډېرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصعنت په کښې له ورا معلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هرکه سخن رابسخن ضم کند
 قطره ای ازخون جگرکم کند

دامنظومه هم په ډېرې جگرخونۍ او ډېرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعرتنه لکه چې خوا جه حافظ وایي:
 صنعتگراست اما طبع روان ندارد.
 صنعتکرویلی شو مگر دروانې طبع خاوند بې نه شوبللی.

ځينې نور شاعران داسې وي چې دوى ته د جمال يا حقيقت پلوشه په يوه شي كېنې ځان ښكاره كړى يا يوبل نفسي اوقوي عامل پيداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تا مله د زړه الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او كه رنگين په اورېدو نكو اثر كوي بلكه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لكه چې په ملي سندرو كېنې وينو د ديوان د خاوندانو په اشعارو كېنې بې هم ډېرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حميد، د خوشحال او عبدالقادر، عليخان او ډېرو نورو شاعرانو په ديوانو كېنې ډېر سوزان او موثر شعرونه شته او د ا څوك نه شي وېلى چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.

په ملي سندرو كېنې هم كله كله ډېر تشبهاو استعارات وي مگر سړى پوهېږي چې په دې شعر كېنې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر د زړه نغمه ده، د نمونې په ډول دا خوبته وگورئ:

يا تيك ستا په جبين دى	يا ستر كه د سـبـا د
يا جام دچين ماچين دى	يا سپينه خوله زيباده

يا باغ د گلانو	يا ستا دمخ خولې دي
يا توري دفـولادو	يا سترگې د ليلې دي
يا كيف دى دشـرابو	يا ښك د ښكالي دى
يا هجر سـختـرين دى	يا تبه يا وباده

يا باغ د ښـكلوكلو	يا ستا ښكلې كاگل دى
آواز دى د بلبلـو	يا زړه د حميد گل دى
يا تيغ د غوڅولو	يا ستا خوني چاگل دى
يا دامرغ زرين دى	يا هغه محبوباده

(حميد گل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي اوزانو كېنې ويل شوي دي په عروضي اشعارو كېنې هم ډېر ساده او بې تكلفه اشعار مومو چې د زړه له تاثيره پيداشوي او په زړه اثر كوي چې يوه نمونه بې داده:

سـحر بـا دـه د آـشـنا پـه كـوڅـه وړشـه

زما د پاره پكېنې وگرځـه كوترشـه

لوى وكم چې وي تـول ووينـه پـه سـترگو

په احوال سره دهر يـوه خبرشـه

هريووه چي زمالسه حاله پو ونيستبدلي
په ژړا ورتسه په اوښكو كښي احمرشه
كه خبري زما د پاره درته وكي
مخ راكوزكړه زما ولوري ته چرشه
د نسيم په رپا دي ښه نه شي رحيمه!
د دلدار په لور پخپله قلندر شه
(عبدالرحيم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دواړو سترگو څارشم
هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار شم
د زړه ولي مې په تاپسي پرې كېږي
راته وكوره قربان دي ترديدر اشم
شيريني به دي دوصل هېره نه كړم
كه هرڅو غربت زده او خو وازار شم
چي دي خيال په زړه كښي رايشي دننه
اورمې واخلي په نارو او په كوكار شم
داختر په ورځ كه مخ راته ښكاره كړي
قرباني به دي په مينه درخسار شم

جنتونه په پاته خاطر کله را درومي

چې په شوق کد استاد حسن په گلزار شم

ستاوصال په بخارا کښې رحيم بيا موند

صدق تر ټولو ځمکو د بخار شم

(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کښې رښتيا نې عواطف وي او په بل کښې نه وي داسې مثال لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولاد په مړينه کښې مړتيا جوړه کړي او يو بل شاعر د کوم لوی اومعتبر سړي په مړه کښې د صلي او مکافات دپاره مړتيا وليکي او کونښن وکړي چې ډېر اوصاف ورپورې وټري او ډېر شعري صنعتونه پکښې حای کاندې مگر هغه د زړه درد او رښتيا نې عاطفه چې په لومړنۍ مړتيا کښې وي په دې کښې نه وي. يعنې دوهمه مړتيا نور هر څه لري مگر د زړه رښتيا نې تاثر نه لري او په پردي غم ژړا وي. نو د شاعر هېڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی ځکه چې هغه روحي اتصال او رابطه چې په لومړي شعر کښې دمړي او شاعر تر مينځ موجوده ده دلته نشته او همدغه شې حقيقي او غير حقيقي ادب يوله بله بېلوي او بېل بېل قيمت ورته ټاکي.

د عواطفو تجلی او ظهور

کله يوشاعر د ډېر ښه تامل او فکر خاوند وي مگر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندې ځکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کښې وي مگر د تجلی او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته تر يوه حده د موضوع خصوصيت هم دخل لري. ځينې موضوعات دي چې عواطف پکښې لکه د اور لمبه رڼا کوي او نارې طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور..... مگر ځينې موضوعات لکه فلسفي افکار او اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه دودوالی او حرارت پکښې نه پيدا کېږي، نو موږ دانه وايو چې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت او هيچان دې پکښې پيدا کاندې بلکه دا وايو چې په کومه موضوع کښې چې دی داخلېږي څومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او يابه دې کېږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.

په همدغه برخه کښې اديبان او شاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د ځينو عواطف ډېر تېز او بارزوي د ځينو نه وي، په ځينو کښې شعري طبيعت قوي وي او په ځينو کښې ضعیف وي.

دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کښې به په کوم يوه څه ليکي يو به بې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نکارش ته به ادبي رنگ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترگه وگوري او نفسيت به بې په نظر کښې ونيسي لکه چې په سيد جمال الدين ډېرې مقالې او نظمونه وليکل شوه چې په ځينو کښې ادبي خواته تمايل ليدنه کېږي او په ځينو کښې تاريخي خوا قوي ده او د هر چا شاعرانه مزاج په کښې خپل خصوصيت ښی.

د عواطفو ثبات اونه رالویده

ځېنې لیکونکي اوشاعران وي چې عواطف یې ثبات او دوام نه لري یعنې دیوه مضمون او یوه شعر اغاز او انجام یې ډېر فرق لري او کلام یې له خپل حسن او خوږوالی څخه ابتدا ل او پیکه توب ته رالوېږي. یو بیت یا یوه مصرع یې ډېر ه ښه او موثره وي مگر بل بیت اوبله مصرع یې هغسې نه وي او په وینا کېنې یې د ادبي قیمت په لحاظ لوړې ژورې تیت وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دی چې په وینا کېنې دې له سره تراخړه پورې یورنگ او یواهنګ موجودوي ځکه چې په دغه ډول یو رازوالی هم د بلاغت له اصولو مخالفه خبره ده او لکه چې دکلام رالویده او ټېټوالی عیب دی یوراز والی یې هم عیب دی او ملال راوړي نو په لیکونکي لازمه ده چې له یوه صورت نه بل صورت ته انتقال وکړي او پخپل کلام کېنې له تفنن څخه کار واخلي داکار البته په تغزلي اشعارو کېنې اسان معلومېږي ځکه چې یو خو دا راز اشعار لنډوي بل پکېنې دیوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مگر په قصایدو کېنې گران ښکاري.

خیال

وايي چې خیال یوه قوه ده چې غیر مرئي شيان او هغه شيان چې مشاهده یې نه شو کولی زموږ له نظره تېروي مگر دا تعريف پوره نه دی اودغه راز معاني په یوه منطقي تعريف کېنې راوړل کېږي هم نه. نو وروسته به یې د بحث په ضمن کېنې رنگونه او ډولونه څه نه څه وښیو، خیال په ادب کېنې یو خاص مقام لري او په عواطفو کېنې ډېر تاثیر پیدا کوي. که فرضاً کله موږ یو خبر واورو چې په کوم ځای کېنې څه طوفان پېښ شوی چې دومره خلک مړه او دومره کورونه وړان شوي دي دا خبره راباندې دومره اثر نه کوي لکه چې دغه حادثه د کوم ادیب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخیل نه په کېنې کارواخستل شي. ادبي خیال په درې ډوله دی:

(۱) مبتکر خیال:

دا هغه شی دی چې د انسان ادراکاتو ته یو نوی صورت ورکوي او اکثر شاعران یې د تشبیه او استعارې په ډول پخپل کلام کېنې پیدا کوي لکه د حمید دابیت:

دازماله غمه شین زړه پکښې خیال دیار دلبو

هسې رنگ زیب وزینت کالکه مې په شنه پیاله کېنې

مگر که څوک دکلام په موضوع او اسلوب کېنې دتخیل له ابتکار او نویتوبه کار واخیستلی شي نسبت هغه تخیل ته چې په تشبیه او استعاره کېنې وي زیات اهمیت لري او دتخیل دغه راز بداعت ډېر لږ او نادر هم وي چې یو مثال یې دیوه انگلیسي شاعر یوشعر دی چې د دنیا لوی لوی خلک د سعادت په طلب کېنې په دې ډول تصویري:

یوښاردی چې دیوالونه یې ډېر جک او دروازه یې ډېر ه وړه اوتنگه ده، دښار د سعادت ښاردی چې دجهان نوموړي او لوی لوی خلک ورپسې گرځي، دې دروازې ته یو لوی حربي سړی راځي چې ډېر هیوادونه یې فتح کړي دي او په

ډېرو دښمنو بې بری موندلی مکړد دې لامله چې عسکری لباسونه او اسلحې بې په غاړه دی په دغه دروازه نه شي ننوتلی او حیران درېږي.

وروسته ترده یولوی عالم له خپل علمي لباس او غټو غټو تالیفاتو سره راځي او دی هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاییدو امکان نه ویني په ده پسې نور سیاست او مال خاوندان رارسېږي او هریو دلته حیران درېږي چې څه وکړم په دې حال کې یوه کوچنۍ جنۍ راپیدا کېږي او په ډېرې خوشحالی په دغه دروازه ننوځي او بیا څه شېبه وروسته بېرته راوځي دوی ته وایي چې ولې ولاړ یاست؟ دوی وایي دروازه وره ده او موږ نشو ننوتلی، هغه وایي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوی یوبل ته کوري او متردد کېږي مگر جینۍ اصرار کوي چې هلې زرشې چې ډېر عجیب ښاردی او هر څه په کې شته په دې ډله کې یوتن خپل کالي غورځوي اوننوخې هغه نورهم چې ده ته کوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلېږي.

ددې شعر ښایست او جمال دتخیل له ابتکاره پیداشوی او دتخیل ابتکار په اصل مضمون او د بیان په اسلوب کې ځای لري.

په پښتو کې هم چا په ارزو باندې څه لیکلی چې خلاصه یې داده:

هلته لرې دغره په لمن کې دلمر پلوشو ته څه شی ځلیده، ما کومان کاوه چې کوم ډېر قیمتي خیزدی اوله کوم معدن څخه کومه قیمت بهادانه راوتلې ده په همدې کومان ور روان شوم او ډېر خوشحاله وم چې هلته ورسیدم کورم چې دښینې یوه ماته ټوټه پرته ده او نور هېڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز او انجام.

دلته هم په اصل موضوع کې یو تخیلي ابتکار لیده شي.

(۲) مصور خیال:

څه شی چې یو ادیب په سترگو ویني او پرې پوهېږي نو چې هغه د خپل خیال په مرسته تصویر کړي مصور خیال ورته وایي مثال یې دادی:

یوه سړی دښې له مخې تې کولې اوهره شپه به یې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې داحوال پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنگه وي؟ ده وویل یوه حیانا که ښځه ده چې دښې په توره پرده کې زیارت ته راځي اوسبا دوخته بېرته ځي.

(۳) مفسر خیال:

کله چې کوم ادیب په یوه شي کې څه روحي یا ادبي کیفیت حس کړي او له مادي مشاهداتو نه پټو او معنوي مشاهداتو ته انتقال وکړي لکه چې ځینې ادبا د یوه سیند یا یوه غره له لیدو ځنې، ځنې تاریخي واقعاتو ته ولاړشي او د تیرو حوادثو او زاړه عظمت تجلیات په کې وگوري نو دامفسر خیال به له شي چې یو مثال یې دادی:

په لمن دتورو غرونو دخیب وادي راکیـــره

لکه تور دیوان چې کېږني له پري نه گیر چاپیره

پټ پنهان هره ذره کښې دخیبر خوښي داستان دی
 یو تاریخ بې په مخ لیک دی یو یاداشت دتبر دوران دی
 ورو په ورو دغرونو خواکښې یو کاروان روان سفر کړي
 دا را یاد مې په زرگی کښې دتبرشوي دور منظر کړي
 یوه ورځ به چېرې دلته د محمود کاروان روان و
 کردغبار دده د فوج به رسیدلی تر آسمان و
 دتکبیر ناري اوچتې اروپیدلې دې جهان وې
 ددې ملک ذرې ذرې به له دهشته په لړزان وې
 په دې خاوره دي تبرشوي دبابر غوري فوجونه
 ابدالي نادر راغلی پرې به فخر کړي داغرونه

سیدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خیال ډولو نه څه نه څه ونښودل شوه باید ووايو چې تخیل د شعر یو داسې عنصر او رکن دی چې
 که ووايو شعر په حقیقت کښې بې له تخیله بل شی نه دی هم ورسره ښايي. همدغه تخیل دی چې جهان او د جهان
 هره ذره شاعره له نور عالمه په بل رازښی چې کله بې له نمر او سپورمۍ سره په خبرو راوړي او لکه بې دگل په خندا،
 دشمع په ژړا، د نسیم په پیغامونو پوهوي، یو وخت ورته ډک سیندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته
 دیوه مظلوم څو قطرې اوبښکې لکه یو سیلاب داسې وښی. که دغه شاعرانه خیال له شاعر سره ملگری نه وي شاعر به
 هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرگوري او هېڅ شی به پرې دومره اثر نه کوي. همدغه خیال دی چې شاعره
 ډېر پټ او مرموز شیان ښکاره کوي او هغه څه چې عوام بلکه خواص بې هم نه شي لیدای دی بې ویني او تعبیرونه
 ورځنې کوي همدغه تخیل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترېنه پیدا کړي او په شاعرو فیلسوف دواړو کښې لیدل کېږي.
 کوم فلاسفه چې دابتکار و ایجاد قوت لري هغه ارومرو د تخیل خاوندان دي او له تخیل نه ډېر کار اخلي نو ویلی شو
 چې په نیو تن او ارسطو کښې هماغه قوي تخیل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مگر داستعمال په
 طریقه کښې فرق و او مقصد و غرض په کښې بیل و. دیوه فیلسوف تخیل دمسایلو په حل کولو او تحقیق کښې سرفېږي
 مگر دیو شاعر تخیل د احساساتو او عواطفو د تحریک لپاره په کارلوېږي.

ځینې محققین وایي چې له شعري خیالاتونه فلسفه پیدا کړي اوله فلسفې نه بیا علم پیداشي یعنې شاعرانه خیالات او
 فلسفه اوله داسې مثال لري لکه د سپیدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختورنا. نو په دغه ترتیب هماغه

شاعرانه خیالات چې څه قدر زیات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کې چې زیاته رڼا یې پیداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر د معرفت تاریخ له شعره څخه شروع کېږي او په علم ختمیږي. هومر دیونان معروف شاعر په داسې عصر کې پیداشو چې د فلسفې څه پته نه لگیده او دغه نوموړی شاعر له حکمت او فلسفې نه دمخه د ښانه راغی مگر وروسته ترده ارسطو د ده د طبع له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهاد کوي. کینرو دفرانسی یولیکونکی لیکي چې د هومر په اشعارو کې د انسان او عالم حقیقت او د هرشي اساس موجود دی.

که سړی څه قدر ته دقیق شي نود عقل او فکر مانۍ په خیال ولاړه ده او خیال په علومو کې زبست ډېر د خل لري، نور علوم خولاپرېږده هغه علمونه چې د عقل په نزد بېخي منلي دي لکه ریاضي او هندسه داهم دانسان له خیاله پیداشوي دي، که چیرې له یوه ریاضیدان څخه د واحد د تعریف پوښتنه وکړو چې دریاویاتو ابتداو انتها گڼل کړي یا د هندسې د یوه عالم څخه د نقطې تعریف وغواړو چې ټول خطوط ورځنې پیدادي یقین دی چې دا دواړه شیان «واحد- نقطه» به یواسې شی راوښي چې بې له خیاله به بل وجود نه لري او یو تخيلي شی به وي. دا چې موږ یو کانی د حس او عقل په مرسته په تاجر او تجمد پېژنو دا هم یو خیال دی دانسان تخیل دغه صورت ورکړی دی.

تخیل سره له دغو مړه اهمیت چې په شعر و ادب کې یې لري که څوک یې په تشخیص کې وغولېږي او له او هامو نه یې فرق ونه کړی شي بابې بېخایه استعمال کړي نو شعر بېخونده کوي او قیمت یې راټیټوي. ځینې او هام چې ځینو شاعرانو پخپل شعر کې راوړيدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ویلی بلکه واهمي کلام یې بللی شي لکه امرا القیس چې پخپل یوه شعر کې وايي:

اتقتلنی والمثرفی مضاجعی

ومسنونه زرق کانیاب اغوال

مطلب یې دادی چې رقیب به ماڅنگه مړکړي چې زما په خوا کې دیمن مثر فی توره ایښي ده او داسې نیزې راسره دي لکه دغولانو دارې. نو دلته غول او د هغه دارې یو محض وهمي شی دی چې بنا یې بې امرا القیس بل څوک ترې ونه وېرېږي. که څوک تخیل یې ځایه استعمال کړي نوهم ښه نه ښکارېږي مثالیو شاعر د بهار او پسرلي په صفت کې ددې په ځای چې ښه چمنونه زیږ او سره گلان، ابشارونه وستایي اوله تمثیل څخه کار واخلي دتخیل خوانه زور وکړي او خیالي شیان تصویري. یادیه چاپه مدح اوستاینه کې دهغه واقعي او حقيقي صفات پرېږدي او دتخیل په زور ورته خیالي اوصاف پیدا کوي او ورپورې ترې یې چې هېڅ حقیقت او واقعیت پکې نه وي نو داهم په شعر کې عیب باله شي او دخیال بېخایه استعمال بلل کېږي.

تمثیل

تمثیل دې ته وايي چې شاعر او ادیب یومضمون یا یومعنی داسې بیان کړي چې اصلي صورت یې سترگو ته ودرېږي. تمثیل هم په شعر کې یو اساسی جز گڼل کېږي او زبست ډېر اهمیت لري. ارسطو وايي چې شعر په تمثیل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کې داسې نه وی هغه شعر نه بلل کېږي د همدې لامله پخپل کتاب الشعر کې لیکي، چې یو له هغو شیانو څخه چې انساني غرایز بلل کېږي د تقلید حسن او د تمثیل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم یو ډول نقل او تمثیل دی دانسان په طبیعت اړومرو اثر کوي او انسان ورځنې خوند و حظ اخلي نو د ارسطو په نظریه د شعر د تاثیر سبب تمثیل دی.

کوم شعر چې له تمثيل نه په کښې کار اخستل کېږي هغه د يوه رسم مثال لري چې بايد د موضوع دقيق نکات په نظر کېښې ونيول شي او له اصل سره مطابقت ولري.

په تمثيلي شعر کېښې کله د شعر موضوع يوه منظره يا واقعه وي او کله د احساساتو او تمايلا تو تمثيل په نظر کېښې وي. په دغه وروستۍ حصه کېښې شاعر له رسام څخه موفق دی او ځينې نفسي کيفيات شته چې په رسم کېښې نه راځي او په شعر کېښې راځي.

ځينې تمثيلي اشعار دي چې شاعر په کېښې له تخيل څخه هم ډېر کار اخلي مگر په ځينو کېښې يوازې تمثيل وي او له تخيل نه هېڅ کار نه وي اخستل شوی.

په ځينو مواردو کېښې د شعر لوی صفت همداوي چې تمثيل ښه قوي وي او حقيقت په نظر کېښې ښه مجسم شي. د تمثيل په باب کېښې د شعر ښه نمونه که گورۍ نو د ښاغلي رښتين د باغ ننداره وگورۍ چې د کابل مجلې په (۱۷۲) ګڼه کېښې نشر شوی او د تمثيل پوره اقتدار په کېښې معلومېږي.

د تخيل زور او قوت که په پښتو اشعارو کېښې لټوی نو د ښاغلي خادم په اشعار کېښې ېې ښې ښې نمونې شته. د احساساتو او عواطفو صدق او تجلي د ښاغلي بېنوا په «بې وزلي شرق» کېښې وگورۍ چې د شاعر د زړه درد او رښتيا نې تائږ په کېښې له ورا معلوم دی او په همدغه شی، دې شعر لوړ قيمت پيدا کړی دی.

د دې بخت خلاصه

د شعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا د معنویت په لحاظ دادي:

عاطفه، احساس، خیال، تمثيل. نو په هر شعر کېښې چې دغه شيان يا يوله دغو څخه موجود وي، هغه شعر دی او په انسان باندې اثر کوي په کوم شعر کېښې چې دغه شيان نشته او يوازې رنگين الفاظ او شعري صنعتونه په کېښې دي هغه لکه يو تش ښايسته لستونۍ داسې وي او کوم حقيقي کيف پکښې نه ليدل کېږي او ننداره به ېې کوی مگر څوک چې په شعر او ادب کېښې کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کېږي او يوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښې غواړي. د پښتو اشعارو ته چې سړی گوري او د صنعت او معنی په لحاظ په کېښې غور کوي معلومېږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زياته توجه موجوده ده يعنې ضرور پکښې يا نور عواطف او احساسات وي يا يوعالي تخيل او لوړه مفکوره پکښې ليدل کېږي يا له ښه تمثيل او تصوير څخه پکښې کار اخستل شوی وي. او ځينې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا او ښيکښې پکښې سړی مومي او د بليغ او عالي ادب ښې نمونې ېې گڼلې شو. (۱)

عاميانه بلاغت

څوکاله دمخه د يوه لوی سړي په مجلس کېښې د غرو خلکو په پوهه او هوښيارۍ خبرې کيدې دې سړي چې دهيواد په يوه غرنۍ حصه کېښې د يوه ستر حاکم په حث شپې ورځې تېرې کړې وې هغه خلک ېې ډېر زيات ستايل او مکرر به ېې ويل چې دوی په خبر و له هر چانه ښه پوهېږي څوکه څوک له دوی سره د دوی په ژبه وغږېږي او مفاهمه ورسره وکړي. په همدې غرو رغو کېښې داسې خلق شته چې سړی ېې خبرو ته حيران پاته کېږي او د تعليم له خاوندانوه ېې په وينا کېښې څه فرق نه ليدل کېږي.

(۱) د ښاغلي (مجروح) (بېنوا)، (خادم) (رښتين) اشعار د دې خبرې تصديق په ښه شان کولی شي.

د ابحاث لا نه قطع شوی چې دهماغه ځای خوتنه تورېرې او سپین ړېرې راغله او دمجلس خلک ددوئ او ضاعو او خبروته دتېر بحث په اثر کښې ښه متوجه شوه چې ودرې دوئ څه وایي؟ اوڅنگه کېږي؟ دوئ دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارقت څخه چې درنځورتیا په اثر کښې پېښ شوی و خپل خپګان ښکاره کړ او بیایې خواش وکړ چې که صحت یې ښه وي بېرته ورشي او ددوئ اداره پخپل لاس کښې ونيسي مګر دامقصد یې په دې ډول ادا کړ چې زموږ په ملک کښې مشهوره ده چې په یوه غره کښې که تر (۷) کالو پورې دسړي غږ وانه وریدل شي دهغه غره ماران ښاماران کېږي او پخپل مینځ کښې یو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له موږ نه بل شی جوړېږي او یو د بل غوښې خورو.

دې خبرې په ماثرو وکړ او زه یې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک او هغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهېږي او دفصاحت وبلاغت نوم یې هم نه دي اړویدلي پخپله وینا کښې دبلاغت خاوندان دي او په خبرو کښې یې شعري او ادبي کیف لیده شي.

وګورئ دغه سړی له یوه ادبي منطق او تمثیل او تشبیه نه څومره ښه کار واخیست او خپل مقصد او مطلب یې دبلاغت له اصولو سره سم داسې ادا کړ چې دخپل مراد کنه او انتهایې حد ته ورسیده چې دیوه مقصد همدغه راز بیان بلاغت اووېونکی ته یې بلیغ ویل کېږي.

که څوک د پښتنو په جرګو او مرکوکښې ناست وي او ددوئ خبرې یې اړویدلې وي هغه ته به په عامیانه محاورو کښې دغسې ډېرې نمونې یادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکوکښې هروخت له دغسې ښوښو تمثیلو او ملي روایاتو کاراخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی یوموافق تمثیل او ادبي استدلال پیدا کوي بیا خپله خبره پرې سپروي. ددوئ دبلاغت زور او قوت په همدغو تمثیلو او روایاتو یا متلونو کښې وي او تشبیهات او استعارې یې هم خورا قوي وي، هغه څوک چې په مرکو کښې دخبرو حق لري اودملي مجالسو خطیبان او بلغاً بلل کېږي دخپل مقصد له شروع نه دمخه یوحکایت کوي یاله ملي روایاتو او عنعناتو څخه دخپل بیان دپاره یو ښه تمهید پیدا کوي وروسته بیاخپل مقصد ته راځي او خپل مطلب بیانوي نویه دې صورت کښې ددوئ وینا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکار نشي کولی اوهر څوک یې په معقولیت باور کوي که څوک په دې مجلس کښې ددوئ دخبرې تردید کوي او مخالفه نظریه قایموي هغه مجبور دی چې دده دمدعا په خلاف به یو قوی تمهید او حکایت پیدا کوي او خپله خبره به قوي بڼې، په دې وخت کښې نویوه ادبي مبارزه شروع او دمیدان وړلو دپاره زیات فصاحت او بلاغت په کار دی. مګر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهېږي او په عامیانه ادب کښې ځای لري. په همدغه قوت دمرکو مشران او وکیلان غټې غټې خبرې اواروي او هرڅوک پخپل قوي منطق او ادبي استدلال قانع کوي. دپښتنو دمشري راز هم په همدې کښې دی چې سړی باید له ملي عنعناتو او روایاتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کېږي او هغه استدلال چې ددوئ په افکارو او روحیاتو قوي اثر لري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښايي چې موږ اوتاسې ته هېڅ ښکاره شي مګر په عامه طبقه ډېر اثر کوي. په ځینو مجالسو کښې چې زه ناست وم او هلته دپښتنو دروغې داصولو پوهان راټول شوي و، ډېر ځله مې په داسې مواردو کښې چې خلک به یې دخپلو عزیزانو احترام ته رابلل او دابه یې ورته ویل چې خپل کام او خپلو عزیزانوته په سپکه مه ګورئ.

یو د بل عذر قبلوئ او ننواو ته په درنه سترګه ګورئ. دیوه منلی او مسلم دلیل په ډول به یې ویل چې لوڅې دخپل کام سپکه غوښته سر یې په دریاب کښې وچ شو. دې خبرې به خلک ډېر متحس کړه او زیات تاثیر به یې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه یم خبر چې عنعنوي اصل او اساس به یې څه وي؟ مګر لوڅې چې کورم رښتیا په اوبو کښې ولاړې وي او سرونه یې وچ وي. نو دا خبرې که څه هم څه اصل او حقیقت ونلري تاثیر خولري او له یوې ډېرې صحیح فلسفې نه په عوامو باندې زیات اثر کوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دخپلو خبروله تاثیر لاندې راولي نو باید له هغه سره داسې وغږېږي چې منطق او ادب یې په هغه تاثیر وکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال او استشهاد یې دهغه له فکر او ذوق سره سم وي او په نظر کېنې یې له مسلماتو څخه وي.

زموږ ادباً او شعراً باید دې خواته ملتفت وي او په خپل شعر او ادب کېنې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په وینا، متلونو، روایاتو، قصو او افسانو کېنې ځای لري پوره کارواخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنگین کړي چې دوی ورسره اشنادي او پرې پوهېږي چې زموږ ادب هم ملي رنگ پیدا کړي او د ملت په ذوق برابر شي.

د پښتولنې او چاریتې چې په هر چا کېنې لکېږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب یې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه پکېنې کار اخستلی شوی او کلمات و تعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هېڅ نا اشنایي پکېنې نه گوري وینا یې هم د حال له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. د مثال په ډول به یو څو لنډۍ هم راوړو.

د پښتو څو لنډۍ

کله چې موږ کو چیانۍ لنډۍ او د کو چیانو ټپې او رو پوهېږو چې د لنډۍ د کوچیانو له حال او حیات سره څومره اتصال لري، او د دوی حیاتي وضعیت څنګه ښه تصویروي لکه د لنډۍ:

اوسانو بیا غاړې کړې کړې

چې پرې سپرې دي سپینې خولې زېر پېژوانونه

که چاکله د کوچیانو روانې کډې لیدلې وي چې په اوسانو باندې پښتني پېغلې سپرې وي او اوسان یو خوابله خواغاړې کړوي او تر شا گوري هغه ددې لنډۍ په بلاغتي کیفیت ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرڅ کړی دی چې له یوې خوا دغه منظره او وضعیت ډېر ښه تمثیلوي او له بلې خوا دې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوسان هم د دغو پېغلو د ښایست او جمال احساس کوي او د دوی نندارو ته مخ راگرځوي.

په دغسې مواردو کېنې چې مطلب د دغو پېغلو ستاینه ده ښایي چې ډېر تعبیرات پیدا شي مګر هر تعبیر به د کوچیانو له حال او حیات سره د غومره موافق نه وي او نه به په کېنې د غومره بلاغت موجود وي. په یوه بله لنډۍ کېنې یوه کوچۍ پېغله خپل اشنا ته وایي:

تر دې خوروی سپی راتېر شه

تر دې ملالې خولې به زه در تېره شمه

په دې لنډۍ کېنې یو شرط او تعلیق لیدل کېږي چې باید مین یې پر ځای کړي او د ملالې خولې په مقابل کېنې یو کران کار قبول کړي چې هغه له خوروی سپي څخه تېریدل دی. په دې ځای کېنې البته ډېر مشکل شرطونه پیدا کیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مګر د کوچیانو له حال او ژوند سره به یې د غومره موافقت نه درلود لکه چې دا شرط یې لري.

یوه کوچۍ پېغله باید هر څوک له خپل خوروی سپني څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یا زمری خلکو ته وښی دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسب او موافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکېنې شته چې د خوروی سپي په لفظ کېنې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثر دی چې ځینې دتصوف خاوندان له دې لنډۍ نه دحقیقت په نامه یوه بله معنی اخلي او وایي چې خوروی سپی نفس دی اوله دې نه تېریدل خدای ته رسیدل دی. که دلته توپ او توپخانې یادې شوې وای ددغسې تاویل دپاره به هم څه مجال نه ؤ او دومره ظرفیت په دې لنډۍ کې نه پیداکیده. ددې لنډۍ په ځواب کې یو د تورې خاوند او توربالۍ مین خپلې معشوقې ته وایي:

دسپینې خولې تن راته کیده
که دچرو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم یو بلځیز تعبیر دی او له ده سره مناسب اېسي ځکه چې د چرو په څوکو تېریدل انتهایي مشکلات قبول دي اوسړی پوهېږي چې ددغسې سختې لارې یون دومره گران دی چې له خوروی سپو تېریدل ورته هېڅ دي او څوک چې دا قبولي هغه په خوروی سپو هم نه اېسارېږي.

که سړی په شعر و ادب کې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په یوه ښه او بلیغ تعبیر کې مضموره ده که څوک د خپل مقصد لپاره یو قوي اولطیف تعبیر ومومي چې مبتذل او پیکه نه وي دې سړي په یقین سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او دبلاغت سکه بې قایمه کړي ده. په دې تعبیر کې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف اوملاحت او حسن به په کې وي او یو نوی تعبیر او ښه تصویر به ورته ویل کېږي لکه په دې لنډۍ کې:

مخ په مړوند کله پتېږي
ظالمه یاره سلامي ولاړه یمه

وگورئ دلته یوازې یوښه تصویر اوبښه تعبیر په سړي اثر کوي. داد حیاناکو پېغلو عادت دی چې منگی به بې په اوره وي او گودرله به ځي نو چې څوک نارینه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نیسي او درېږي په دې وضعیت ښایي چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوڅه کله بې ورلېږلی وي نو دا ورته وایي چې زه تا ته سلامي ولاړه یم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پتېږي رښتیا وایي لمرچاپه گټه نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعیت ولاړه وي. په یوه بله لنډۍ کې یومین د خپلې لیلې په پوزه سره ننکۍ گوري اوسپینې خولې ته بې زړه کېږي نو خپله ارزو په دې ډول ورته څرگندوي:

ستا په ننکۍ کې شیطان ناست دی
هره شیبه مې ستا خولگۍ ته لمسوینه

دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کې ورځنې خوله غواړي مگر که ورته ووايي چې خوله راکړه یامې ستا خولي ته ډېر زړه کېږي دابه یوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کې خوند پیدا کړي او شعر ورځنې جوړ کاندې نو اول ننکۍ ستایي بیا پکښې شیطان کېښوي، وروسته تردې نو ورته وایي چې ستاله خپله کوره دي چې مایه کړاره نه پرېږدي او ستا خولگۍ ته مې لمسوي ښایي چې خبرې دشعري سحر په مرسته په هغې اثر کړی وي او هغې هم ویلې وي:

دسپینې خولې واک مې درکړی.....

په پښتو کښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باريکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پیرایونه پکښې کاراخیستل شوی وي مگر په زړه خوږې لکي اوبڼه لطف لري لکه چې یو مین خپلې مینې ته وایي:

که دنیايي شرمونه نه وای

تابه منکې ووزرزه به تش در سره تلمه

دالندۍ خومره ساده ده چې هېڅ صنعت هېڅ تخیل پکښې نشته او بې له تشو تلو هغه هم هله چې دنیايي شرم نه وای نور څه نه لري مگر مینه او محبت پکښې ځای لري او د عاطفې ترجماني کوي، نو د محبت په لاره او د مینې د پاره تش تگ بلکه د تگ ارزو هم لطف لري او په زړه اثر کوي.

په یوه بله لنډۍ کښې یو عاشق خپلې معشوقې ته پیغام استوي چې زه ستاد خولکۍ په امید درځم او په هر قیمت چې وي غواړم بې نووایي:

که مې اجل ستا په خولکۍ وي

سبا کفن په سرتړم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم د تشبیهاتو اوناظر کخیالی څه رنگ نشته مگر رنگ بې څه کوي خوند بې کوره! د خپلې محبوبې برجل ته به ډېر خلک په مختلفو لارو تللی وي خو په دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اوویونکۍ ورځي بل څوک به نه وي ورغلی. هر څوک چې چېرته ځي اوسفر کوي نودلارې توبڼه اود سفر سامان له ځانه سره اخلي مگر دی کفن په سرتړي او روانېري دا تگ شاعرانه تگ دی چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کېږي او ده به هم له پتنګه زده کړی وي.

د مینې او محبت خبرې که هر خومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په یوه لنډۍ کښې یومین خپلې مینې ته دکور وړانۍ ښېراکوي او ورته وایي:

کور دې نژدې دیدن دې لري

دیوال دې رنگ شه چې وریادې ووینمه

مگر سړی پوهېږي چې دا ښېرا له مینې اومحبتته دی او په دې ښېراو کښې عشق او محبت مضمردی داهم هماغه شان ښېرا دی لکه چې یوه مینه خپل مین ته وایي:

توتې توتې په تورو راشې

چې پرهارونه دې ګنډم خوله درکومه

نوکوم زخمونه چې دغسې ملهم پیدا کوي سړی به پرې ولې نه خوشحالیږي او ولې به دغسې ښې دعا ګانې ښېرا بولي؟ رښتیا هم داده چې د مینې اومحبت خبرې ډېرې خوږې دي که دا خبره هر خومره مکرره شي بد مه وړی ځکه چې مینه په همدغو مکررو توصیفونو ارزې.

په کومه خبره کښې چې د مینې او محبت جلوه وي هغه که په هر عبارت وي شعر دی او همدغسې خبروته شعر ویل کېږي.

یوه معشوقه بې له کومې تشبیه اواستعارې خپل مین ته وایي:

سترګې مې تاته تورو لې

چې ته رانغلې په سالو بې پاکومه

څوک چې په مینه اومحبت پوهېږي او دشعر حقیقت او هویت ته رسیدلی وي هغه به دا لنډۍ هېڅکله هېره نه کړي او دلورو اشعارو نمونه به یې وگڼي، ځکه چې د عشق او محبت په عالم کې چې چاته سترگې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب یې بېرته پاکول ډېر لوړ قیمت لري. یو بل ځای یو ارمانجن مین وایي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تیرې دمیرو را چلوینه

سړی چې گوري ډېر خلک ویني چې دپیسو دپاره تیرې چلوي او څوک ورته هېڅ نه ملتفت کېږي مگر یومین چې د خپل جانان دوصال په مقابل کې تیرو چلولو ته تن ږدي، دده بار اوړی تیرې د عشق اوشعر په مانۍ کې لکېږي او یو یادگار ورځنې پاته کېږي.

«پای»

ADABI BAHSUNA

جرمني ۲۰۱۱ ميلادي كال
www.ulfat.net

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library